

В цей, колись заштатний городок, що стоїть від Не-Парижа (так хтось іронічно назвав наше місто) за шістсот, приблизно, кілометрів, Ганна і Дмитрій приїхали в середині червня,— тоді, коли не тільки виноградом, але й абрикосами не пахтить наш степовий південь. Товариш Вовчик прибув багато пізніш, і саме того липневого дня, коли над рікою пройшла гроза й випали холодні дощі. Він приїхав, як завжди, розхристаний та неуважний і, недовго гадаючи, забіг по дорозі до "буфету найкращих фіалок І. Л. Карасика": Дмитрій в своєму листі (лист давно вже загублено) якось згадував це до певної міри рідне йому по звукозбігу прізвище.

— Так от що, дорогий джентльмене,— сказав він, чемно скидаючи панаму,— мені потрібна адреса моїх друзів.

— А хто ж ваші друзі?—поцікавився І. Л. Карасик. Товариш Вовчик ніяк не чекав такої відповіді й тому здивовано підкинув брови.

— Хіба ви не знаєте мусьє Карамазова й мадам Карамазову?

І. Л. Карасик заметушився і зробив винувате обличчя. "Братів Карамазових" він, можна сказати, читав, але йому й на думку не спадало, що ці брати (чи там один брат) могли завітати в його глухий край. Отже, він вважає за потрібне якомога скоріш затушувати свою непоінформованість і, підсунувши своєму несподіваному й химерному гостеві брудненького стільця, запропонувати йому плушку фіалки власного виробництва.

— Дуже дякую! — сказав товариш Вовчик, виймаючи з кишені п'ятнадцять копійок.—Але ви мене не зрозуміли... Справа от у чому...

Далі він з'ясував, у чому справа, і ребус нарешті було розв'язано. І одразу ж ясно стало, яке має відношення І. Л. Карасик до Дмитрія й Ганни (буквально ніякого!) й скільки він знає про них (рішуче нічого!). Тоді товариш Вовчик попрохав пробачення за турботу й пішов. Він пішов далі й за якусь годину найшов своїх. Про "буфет найкращих фіалок" та комічне непорозуміння

він так і забув поінформувати, але він тут же розповів цікаву історію, що допіру трапилась із ним на річному пароплаві: історію знайомства з досить-таки пікантними дамочками. Він так енергійно розмахував руками, що Ганна тільки й могла зрозуміти: розмова йде про "тих же жінок".

— Одну звуть... не пам'ятаю як,— говорив товариш Вовчик,—а друга —тьотя Клава. З ними такий серйозний в золотому пенсне батько... А втім, може, й не батько — я не поцікавився.

— Так ти запевняєш, що ці дами мешкають недалеко від нас? — сказала Ганна, кидаючи шитво.

— Саме це я й хочу сказати, Ганнусю! І ще я хочу сказати, що тьотя Клава мені страшенно подобалась і що за якісь два місяці (вони теж приїхали на два місяці) я, мабуть, в неї остаточно закохаюсь.

Товариш Вовчик зареготав, зовсім не до речі підморгнув своєю білою бровою Ганні й, наспівуючи арію з "Князя Ігоря", пішов митись.

— Ну й козлетон!—беручись за уші, сказав Карамазов.— Ніяк він не погодиться, що йому співати не можна. Ганна спідлоба подивилась на Дмитрія.

— Мені здається, що я не помиляюсь, називаючи твоїх нових знайомих нахабками,— промовила вона.— Чи, може, ти думаєш, що це не вони зачепили товариша Вовчика?

Ганна нарочито висловилаь різко: вона викликала чоловіка на одвертість.

Безперечно, вони,— спокійно й лаконічно сказав Карамазов.— Ти вгадала.

Відповідь, як і треба було чекати, не задовольнила жєнщину, і вона зрушила брови. Та й як Ганні не хмуритись? Вона дуже рада, що Дмитрій наважився нарешті. покинути гнилу Лопань і багато спокійніший став. Але не можна й цього робити; не можна цілих два тижні блукати по ночах з якимись випадковими міщаночками й увесь час демонструвати свою безглузду конспірацію. І справді: чому він не хоче розмовляти з нею на допіру зачеплену Вовчиком тему? Ганна знає, що це — чергове несерйозне захоплення, але на цей раз вона чомусь боїться за репутацію свого чоловіка. Якимись підозрілими здаються їй ці дачниці, і вона знову пригадує всі подробиці невеличкої сутички, що трапилась на тому ж таки річному пароплаві.

Як пам'ятає вона, Дмитрій необережно зачепив ліктем одну з них, здається, молодшу, з такими надзвичайно мигдалевими очима. Та повернулась і назвала його ведмедем. Дімі усміхнувся й сказав, що він погоджується з таким визначенням, та, на жаль, воно його зовсім не ображає. Вона спитала чому. Він кинув якийсь парадокс і почав запевняти її, що тут поганого нічого нема, бо... й вся його нація трохи мамулувата. — Але хіба це виправдання? — спитала вона. Тоді Дмитрій стояв на своєму і якось дуже романтично рекомендував свою країну. Він говорив страшенно захоплено, й жінка з мигдалевими очима, раптом стиснувши йому руку, сказала, що вона першого мужчину зустрічає з такою ясністю думок. Ясності, на жаль, ніякої не було, але Дмитрію цей комплімент подобався: в цьому Ганна вже цілком переконалась.

— Ну, добре, — зітхнула вона, — я задоволена твоєю відповіддю.

Карамазов непривітно зиркнув на дружину і зціпив зуби. Йому вже обридло це ниття, й він постановив припинити його.

— Чого тобі треба від мене? — спитав він. — Чи ти хочеш, щоб я собі кулю пустив у лоб?

Ганна нарешті зрозуміла чоловіка й перевела розмову на іншу тему. Вона навіть заспокоїлась, бо тоді не припускала, звичайно, що ці випадкові дами зіграють в її житті неабияку роль.

Товариш Вовчик зупинився в тому ж будинкові, де й Дмитрій. Йому дали окрему кімнату, що виходила вікнами до абрикосового саду, й він був дуже задоволений: більша ізолюваність від друга, безперечно, зіпсувала б йому дачний відпочинок. Крім Вовчика, в квартирі Карамазових оселилася ще й служниця Одарка: Ганна найняла її на два місяці. Служниця варила обід і ходила на ринок за продуктами. Дмитрію вона чомусь нагадувала відому куховарку з не менш відомого "Сміху", й він, коли вона мовчки позирала на нього, завжди почував себе якось ніяково. Одарка так химерно дивилась на своїх хазяїв, ніби вони й справді щось негарне затаїли в собі. Вона була страшенно мовчазна, й від неї Карамазови чули тільки коротке "слухаю".

Словом, з такого-то числа такого-то місяця в обивательське коло заштатного городка влилась нова й цілком організована сім'я.

Але не дуже радісно зустрів її південь. З моря біг гарячий вітер, і провінціальні вулиці буквально вигоріли. Увечері повітря дзвеніло комарами й так палило обличчя, що не було жодної можливості вийти з кімнати.

Історія почалась в один із таких вечорів. Спалене сонце уже давно зарилось у далеких пісках, але вікна й віконниці і досі було зачинено наглухо. В кімнаті в півтемряві (як це буває в романах) сиділа Ганна й

пожадливо, невеличкими ковтками, пила холодну воду. Дмитрій і товариш Вовчик лежали на канапах.

— Це неможливо! — сказала Ганна. — Це не відпочинок, а якась мука.

— Цілком справедливо, моя Анет, — підтвердив товариш Вовчик. — Я буквально те ж саме думаю.

Ганна мовчала. Тоді довгий Вовчик розкинув свої довгі руки, подивився на свого ловерака, що, важко дихаючи, лежав біля його канапи, і сказав, що він, як тільки одкрито буде полювання, одразу ж плюне на цей городок і на цілий місяць залізе в комиші.

— А що я мушу робити?

— А тобі я раджу забрати мої вудочки й ловити рибку. Можна ще щось придумати.

Дальша розмова протікала в такому ж дусі і була така ж нудна, як і сама спека. Треба було кинути балачки, і Ганна замовкла. Замовк і товариш Вовчик.

Але Дмитрій мовчав не тому, що йому було нудно, а тому, що в цей час він уважно дивився на Ганну. Дружина здавалася йому сьогодні не такою безцвітною, як якоюсь безвихідною. І саме тому безвихідною, що вона (в цьому він уже цілком переконався) не може не стояти йому на дорозі. Хіба Ганна здібна підняти до тих питань, що так тривожать його? Хіба вона коли-небудь переможе свою обмеженість? Ганна все-таки типова миргородська міщаночка, і саме вона й не дає йому зробитись цільною й рішучою людиною, саме вона й перешкоджає йому протиставити себе рабській психіці своїх дегенеративних земляків. Хіба ці здивовані вишневі (обов'язково вишневі) очі не характеризують її, що називається, "до отказа"? Хіба це не вона та типова українська жінка,

що, так ганебно випроводивши синів Тараса Бульби на Запорозьку Січ, пішла плодити безвольних людей?

— Єсть! — подумав Дмитрій і тут же до болю вкусив свою губу: йому раптом спало на думку покінчити з Ганною.

Але вкусив він губу не тому, що насувається щось трагічне, а тому, що згадав: така трагедія, по суті, була вже. Хіба це не Ганну він розстріляв колись, у часи громадянської війни, біля якогось провінціального монастиря?

— Знаєш що, Ганнусю, — раптом кинув Карамазов. — Я зараз думав про тебе й подумав, що ти воскресла. Як це розуміти?

— Ти, Дімі, страшенно неясно говориш, — сказала Ганна. — В чому там справа?

Карамазов мовчав. Тоді товариш Вовчик повернувся на правий бік і промовив в'яло:

— "Укінчений", як кажуть галичани, "фільозоф".

— Покинь, Вовчику, свої сентенції, — мало не скрикнула Ганна і знову звернулась до чоловіка:— Чого ж ти мовчиш, Дімі?

Але Карамазов і тепер не відповідав. Він повернувся до кошика з абрикосами й уважно розглядав його. Він зараз згадував свої університетські роки і свою буйну розкуйовджену голову з південними романтичними очима. Спогади завжди тривожать, і на їхньому фоні дійсність становиться яснішою. Він, здається, хотів тоді кінчати медичний факультет. Але як це давно було! Кілька слів, і більше нічого: febris catarrhalis, здається, — простудна зимниця і febris gastrica — шлункове розстройство. Потім spiritus amoniaci causticus, pro pauperos і... здається, все.

"Але все-таки: чому ж я ухиляюсь від головного?" — подумав про себе Дмитрій і, очевидно, подумав уголос, бо товариш Вовчик повернувся і сказав, що його друг нагадує йому стару бабусю: вона теж вічно щось буркотить собі під ніс.

Ганна уважно подивилась на чоловіка. Тільки—сьогодні, саме в цей момент, її глибоко затривожив він. Їй прийшла думка, що повторюється зимова історія. Правда, колишніх сцен вона вже не спостерігає, тепер Дмитрій уже не б'ється головою об стінку (а зимою він це частенько робив), він уже не згадує раковину з калом, куди нібито попала революція, більше того — йому знову зрідка загораються очі, і він виглядає бадьоро й весело. Але Ганні така зміна декорації завжди здавалася не зовсім природною... І потім, ці абстрактні розмови про націю. Вона, звичайно, далеко не проти того, щоб її країна вийшла на широку дорогу. Але навіщо робити з цього істеріку? І, нарешті, це зовсім нерозумне захоплення: по-перше — воно може зробити з нього відсталу людину, по-друге—це просто зрада соціальним ідеалам.

— Дімі! — промовила Ганна. — Я все-таки прошу тебе говорити ясніше. Що ти хотів мені сказати?

Карамазов зробив незадоволене обличчя (мовляв, чого вона прилипла до нього?) і раптом занервувався.

— Іди ти до всіх чортів! — скрикнув він і стукнув стільцем об підлогу.

Тоді товариш Вовчик, що знав Дмитрія не гірше Ганни і знав, що зараз може розігратись сімейна драма, поспішив на допомогу і почав заспокоювати друга:

— Ну, добре! Чого ти галасуєш?.. Ти ж таки, Дмитрій, — культурна людина.

Вовчик більше нічого не сказав, але й цього було досить. Вовчик якось прекрасно впливає на нерви і, мабуть, тому, що він якийсь не від світу цього: у нього ніколи не буває трагедій і він так просто і ясно дивиться на життя. Він, наприклад, прекрасний лінгвіст, йому — науковому співробітникові — пропонують уже професорську кафедру, але йому якось перешкоджає більярдний кий (він неабияк грає на більярді). І коли правду говорити, то футбол багато більше цікавить його, ніж уся ця лінгвістика, що її він пізнав так досконало.

— Я йду в сад! — сказала Ганна й вийшла з кімнати.

II

Товариш Вовчик підвівся, взяв на зуби зелений абрикос і крізь цей абрикос кинув незадоволено:

— Знаєш, друже, я не сказав би, що ти поводишся з дружиною по-товариському.

— Ти так гадаєш? — одвертим глумом розтягнув Карамазов.

— Що значить "гадаю", — спалахнув Вовчик. — Це — факт. Так, це факт, шановний добродію!.. І ви від нього не можете відмовитись.

Треба було чекати, що лінгвіст тут же підкреслить своє незадоволення французькою чи то англійською фразою: так завжди було з ним, коли він починав гніватись. На цей раз його попередив Карамазов.

— *Donnes-moi votre pouls?* — сказав він, іронічно простягаючи руку.

— Я прошу тебе не жартувати! — мало не скрикнув товариш Вовчик.
— Я вимагаю поставитись до мене серйозно. Скажи мені: ти любиш Ганну?

— От тобі й раз! А тобі яке діло? Чи, може, ти її хочеш полюбити? Коли так, то хай буде тобі відомо: я її ненавиджу.

— Ненавидиш? Чому ж ти тоді живеш із нею? І... взагалі, яке ти маєш право дурити її?

Дмитрій взяв зі столу папіроси й запалив сірник. Обличчя йому раптом зблідло, він став раз у раз поширювати очі.

— А ти як думаєш: яке це право?

— Покинь, будь ласка, жартувати! — заверещав товариш Вовчик. — Я з тобою серйозно говорю!

— І я з тобою серйозно говорю! — Карамазов зупинився, підвівся з канапи і сказав надірваним голосом: — Але я бачу, що ти все-таки не розумієш, за що я її ненавиджу. Так зрозумій же: я її ненавиджу за те, що вона тиха й лагідна, за те, що в неї ласкаві очі, за те, що вона безвільна, за те, що вона — нарешті — нездібна вбити людини. Розумієш тепер?

Лінгвіст здивовано подивився на приятеля. Він зовсім не чекав такого рішучого й несподіваного повороту в розмові й, розгубившись, спитав наївно:

— А навіщо їй убивати людину?

— Це, Вовчику, дуже складна історія, — хворобливо всміхнувся Дмитрій, — і я боюсь, що ти її не зрозумієш. Ти, звичайно, вчена людина, але, як мені відомо, на філологічному факультеті таких питань не чіпали.

— Що ти хочеш цим сказати? — тоном ображеного промовив лінгвіст.

— Буквально нічого!.. А втім, я хочу сказати от що: людину, Вовчику, дуже нелегко вбити!.. Ти ще ніколи не вбивав... не на війні, а так, у звичайному побуті? Ну оті А я вбивав і знаю. Це дуже складна процедура. І саме тому складна, що робиш це цілком свідомо, зарані знаючи, що не вбити ніяк не можна.

— Ти, Дмитрій, говориш нісенітницю?

— Ні, Вовчику, я говорю те, що думаю. І говорю давно відому істину; тільки через убивство можна прийти до цілковитого соціального очищення... Ти розумієш, що я маю на увазі? В динаміці прогресу соціальну етику можна мислити тільки як перманентний "злочин". Я злочин беру в лапки, бо свідоме вбивство во ім'я соціальних ідеалів ніколи не вважав за злочин.

Товариш Вовчик ще з більшим здивуванням подивився на приятеля.

— З якого це часу ти почав так думати? — спитав він.

— Саме з того часу, коли я весело подивився на майбутнє, коли в мені знову з страшною силою заговорила воля до перемоги, коли я знову почав безумно ненавидіти своїх обмежених сучасників.

— Ти говориш зовсім як пророк, — іронічно кинув товариш Вовчик. Карамазов холодно подивився на лінгвіста і сказав:

— А ти думав, що я й справді звичайна людина? Ах, який ти наївний, друже! Отже, поспішай виправити свою помилку, бо Дмитрій Карамазов воістину пророк. Справжній пророк, і тільки через нього ти найдеш сенс у цьому земному житті.

Дмитрій раптом зупинився. За якихось кілька хвилин він пожовтів. Рот йому перекосився, і нижня губа дрижала.

— Але Дмитрій Карамазов, — сказав лінгвіст, — все-таки великий фразер і проспівав собі добрий панегірик.

— Що ж робити, — криво всміхнувся Карамазов. — На. світі ще ніколи так не траплялось, щоб панегірики складали тому, хто їх уже не проспівав сам собі... так чи інакше. Я співаю собі цинічно, але не в цьому ж справа. Мета завжди виправдовує засоби. Мій цинізм примушує тебе й інших звертати на мене увагу, мені ж цього й треба. А що я фразер, то ти теж правильно підмітив, — несподівано погодився він. Звичайно, все це, мабуть, фрази, і завтра я їх, можливо, буду сам соромитись.

— Гм, чудеса! — сказав товариш Вовчик і раптом забігав по кімнаті.
— І охота тобі, Дмитрій, філософствувати? Це ж така глупота, що ти й не в'являєш собі.

— Саме що глупота?

— Та от ця ж... і взагалі всяка філософія!.. А втім, я думаю, що ти зовсім не даремно філософствуєш...

Лінгвіст зробив помах своїми довгими руками, причмокнув і так побідно подивився своїми білими бровами, ніби він і справді розвінчав по меншій мірі свого вчителя Потебню.

— Я тебе слухаю! — сказав Карамазов.

— Ну от. Тебе цікавило коли-небудь таке питання, хто, як правило, любить ударятись у філософію?

— Цікавило.

Відповідь, очевидно, не подобалась Вовчику, бо він став гаряче запевняти товариша, що той ніколи цим не цікавився, інакше в нього не було б таких сцен із Ганною.

— Ну, добре, — нарешті кинув він. — Хто ж, по-твоєму?

— Дикуни, очевидно! — спокійно відповів Карамазов. І тому, що він відповів спокійно, і тому, що Вовчик не чекав такої (на його погляд) влучної відповіді, лінгвістові, як і всякій дорослій дитині, залишилось тільки розгубитись.

— Ну, і що ж? — спитав він безпорадним голосом.

— Я, мабуть, буду з цього правила винятком. Товариш Вовчик підійшов до вікна й раптом промовив тихо:

— А ти, Дмитрій, знаєш... не дурень.

— Дякую.

— Йй-богу! — несподівано захоплюючись, підскочив лінгвіст. — Я цілком серйозно говорю. Тисячі років люди мудрують, а й досі не доміркувались до такого парадоксу.

— Саме якого?.. Того, що з правила можна робити винятки?

— Покинь свої дотепи! І справді: хіба розквіт філософських дисциплін не характеризує те чи інше суспільство як недорозвинений організм?

— Цілком справедливо, — сказав Карамазов. — Саме тому я й вважаю себе за справжнього сина своєї нації.

Лінгвіст уважно подивився на приятеля, спробував був зрозуміти його репліку й, не зрозумівши, махнув рукою.

— Знову філософія! — сказав він незадоволено й потріпав по спині свого ловерака.

Розмова зайшла в якийсь тупик, і друзі її припинили. Вони говорили на різних мовах, і тому продовжувати суперечку було зовсім недоцільно. Навіть недоцільно було й починати її, бо уважний спостерігач міг би зарані сказати, що вони ніколи ні до чого не договоряться. Знав це й Карамазов і навіть тішився з цього, бо більш серйозна розмова, безперечно, відбила б від нього й Вовчика — десятого чи то двадцятого з його недовговічних друзів. Він і зв'язався так міцно з лінгвістом тільки завдяки дитячим здібностям того приймати світ цілком безпосередньо.

Познайомились вони три роки тому на міському стенді і з того часу кожного літа їздять кудись на полювання. Вони використовують свою місячну відпустку в серпні місяці і тільки зрідка, як-от у цьому році, дістають можливість побувати на Славуті і в липні.

— Кого ти там визираєш? — спитав лінгвіст, коли Карамазов підійшов до вікна.

— Як би тобі сказати, — раптом вимушено усміхнувся той. — Мені здалося, що десь тут недалеко пройшла Аглая.

Товариш Вовчик підкинув свої білі брови.

— Яка це Аглая? — спитав він. — Чи не думаєш ти грати роль божевільного?

— Поки що важко сказати, мій дорогий Вовчику... Це так звуть одну з тих дам, що ти з ними познайомився на пароплаві.

. — Так ти, виходить, уже знайомий з ними? Ну, і що ж?..

— Ну, і слухай. Саме в цей час чоловік тьоті Клави дрімає, дами мандрують до базару повз наш будинок.

— Ця поінформованість мене рішуче зворушує, — з захопленням сказав лінгвіст. — їй-богу, з тебе вийшов би не зовсім поганий ловелас... І це, до речі, багато краще твоєї філософії.

Карамазов підійшов до вікна. Спека раптом почала спадати, і з ріки прилетів свіжий вітрець. Якось химерно запахли абрикоси: запах був ніжний і нагадував чомусь старий Прованс і старомодні кабріолети. Тоді й дійсність враз перетворилась на стилізовані ніжно-голубі тони.

— Добре! — сказав Дмитрій і легко зітхнув. — Тільки от що скажи мені, Вовчику: як би ти подивився на мене, коли б я покинув Ганну й зійшовся з однією з цих дам... саме з Аглаєю?

— Хіба ти вже встиг так далеко зайти?

— За якісь два тижні я взагалі нікуди не міг зайти. Я питаю тебе, так би мовити... на всякий випадок.

Товариш Вовчик так голосно й так несподівано зареготав, що навіть його ловерак підскочив.

— От чудак! — скрикнув він. — Навіщо тобі робити це, коли ти можеш, і не кидаючи Ганну... ну, як би сказати делікатніш... Ну, словом, використати її... цю дівчину.

Мені здається, й ця дівчина, коли вона недуга, погодиться на це.

— А як Ганна? Вона, на твій погляд, теж погодиться? Лінгвіст не помічав, що Карамазов говорить з ним несерйозно, й тому так відповів:

— Цього я тобі не можу сказати. Хто її знає— жіноча душа, як-то кажуть, темрява... Але їй, мені здається, й не треба цього говорити.

— Цебто ти рекомендуєш дурити її?

— А хоч би й так!.. На мій погляд, тут нічого нема страшного і образливого для неї.

Карамазов підійшов до свого співбесідника і взяв його за плече.

— Тек-с, — кинув він. — Не сказав би я, мій вчений друже, що ти вмієш логічно мислити. В попередній розмові ти обурювався на мене, що я хочу якось там дурити Ганну, а зараз сам рекомендуєш зраджувати її.

Товариш Вовчик нічого не встиг відповісти, бо в цей момент у кімнату ввійшла Ганна і сказала, що лінгвіста хтось кличе. Карамазов підійшов до кошика з абрикосами, мовчки взяв один абрикос і, зиркнувши на дружину, перевів свій погляд на згоріло-голубе небо. Він одразу догадався, хто викликає його друга. І дійсно: біля хвіртки товариш Вовчик побачив тих дачників, що нахабно познайомились із ним на річному пароплаві. Власне, тут були не всі: батька (чи як його?) не було. Була тьотя Клава і Аглая.

III

— Здрастуйте, тьотю Клаво! Здрастуйте, Аглає! Товариш Вовчик розшаркався так галантно, ніби він і справді був славетним ловеласом.

— Доброго здоров'я, топ аті , — сказала тьотя Клава й, недовго думаючи, упевненим і рішучим рухом узяла його під руку.

Та жінщина, що її лінгвіст назвав Аглаєю, поки що не думала фамільярничати з Вовчиком і тільки запропонувала йому одколоти та використати одну із запашних троянд, що висіли на її груді. Товариш Вовчик зробив це з задоволенням, і вони поволі пішли згорілою і порожньою вулицею заштатного городка.

— Ви сюди надовго приїхали? — спитала тьотя Клава.

— Товариш Вовчик уже говорив нам, — сказала Аглая. — Він теж приїхав на два місяці.

— Так, — підтвердив лінгвіст. — Ви не помиляєтесь, Але...

Він хотів щось спитати й, не спитавши, змовк. Власне, він не знав, як спитати: його здивувала тьотя Клава — вона говорила з ним так розв'язне, ніби вона знала його, по меншій мірі, з дитячих літ.

— А як ви думаєте, — сказала тьотя Клава. — Чому це Дмитрій в останні роки такий нервовий став?

— Цебто який... роки? — Вовчик хотів поцікавитись, який Дмитрій, як вона встигла так добре взнати найінтимніше життя Карамазова, відкіля вона, нарешті, знає про ці "роки", але фамільярний тон його співбесідниці остаточно збив лінгвіста з пантелику, і він рішуче заплутався.

— Ви не косноязычний? — поцікавилась тьотя Клава. Аглая зареготала. Товариш Вовчик почервонів і став запевняти, що "нічого подібного". Він просто не чекав такої симпатичної поінформованості в справах дому Карамазових.

— Тоді, може, ви знаєте, — сказала тьотя Клава, — як думає провести Дімі (вона так і сказала "Дімі") ці два місяці? Цебто—біля Ганниної спідниці чи біля Аглаї?

Це запитання переходило вже всякі можливі межі, але товариш Вовчик на цей раз не збентежився. Він рішив, що коли тьотя Клава так фамільярничає з домом Карамазових, то вона, очевидно, одержала відповідне право на це від самого Дмитрія. Він сказав, що відповідати на це запитання не буде й рекомендує спитати його друга.

— Так би й давно! — з полегшенням зітхнувши, сказала тьотя Клава.
— Хіба ви не бачите, що нас двоє, а ви один... Тільки глядіть, не приведіть сюди й Ганни.

— Ви хочете, щоб я зараз... негайно привів Дмитрія? — спитав недогадливий лінгвіст.

— Ах, Боже мій, — сказала Аглая. — C'est un grand malheur de n'avoir pas ete bien eleve .

— Воістину! Велике нещастя не бути гарно вихованим, — підтвердила і тьотя Клава.

Тоді товариш Вовчик кинувся з усіх ніг до хвіртки, і дами самі залишились під провінціальними акаціями.

— От що, — сказала тьотя Клава, — Вовчика я беру собі, твоїм тепер назавжди лишиться Дмитрій.

— Я не заперечую, — кинула Аглая й розкусила своїми прекрасними зубами листок з акації.

Вже майже зовсім стемніло. Витикались зорі. З недалекого моря пішов теплий вітер. Аглая виводила на піску своєю голубою парасолькою якісь ієрогліфи, тьотя Клава дивилась у ридикюль, власне, в дзеркало, що було в ридикюлі, і пудрилась мініатюрною пуховкою.

— Дозвольте взнати, скільки вам років? — усміхнулась сама собі тьотя Клава.

— Очевидно, не більш двадцяти семи, — сказала Аглая.

— Ти вгадала, мені двадцять сім. І як пікантно, що я вже тьотя і що в мене така доросла племінниця... Тобі, здається, двадцять три?

— І ти вгадала!

Тьотя Клава поправила спеціальним олівцем брову й засвистіла арію з "Баядерки". Потім дами ще перекидались легкими фразами і раз у раз позирали в той бік, куди пішов Вовчик.

Були вони в рожевих серпанкових платтях, стягнутих у талії поясками, і мали в руках голубі парасольки. Тьотя Клава виглядала багато безтурботніш, в її світло-сірому погляді зовсім нема того ледве вловимого зайчика впертості й рішучості, що зрідка плигає в мигдалевих очах Аглаї, але зате станом тьотя Клава трохи солідніш.

Аглая вийняла з ридикюля маленьку папіроску, запалила її й спитала:

— Ти сказала Жені (справа йшла про чоловіка тьоті Клави), що ми раніш першої не прийдемо?

— Звичайно, сказала... Я від нього взагалі нічого не ховаю.

— І все-таки не ревнує? — усміхнулась Аглая.

— І все-таки... не знаю. Чорт їх розбере, цих мужчин; на обличчі одне, а на серці, може, щось інше.

Потім тьотя Клава зробила рухом парасольки диск, піймала поглядом срібно-синій слід метеора й промовила:

— Ти, Аго, не думай, що Женя взагалі нездібний переживати душевних драм. У наш вік, кажуть, навіть корова вміє зітхати.

— Ти, тьотю Клаво, не помиляєшся. Мій Дмитрій підтверджує це на кожному кроці. Я дуже шкодую, що ти не чуєш наших розмов. Аглая так упевнено й безапеляційно сказала "мій Дмитрій", що навіть тьотя Клава всміхнулась.

— А ти. Аго, рішуча людина, — відзначила вона, — ще не встигла як слід познайомитись із ним, але вже рекомендуєш його як власного чоловіка... Як же з Ганною? Ти багато знала про неї?

— Ти, тьотю Клаво, надзвичайно наївничаєш!.. У наш вік за два тижні не тільки сходяться, але й розходяться. А втім — досить! — і Аглая махнула парасолькою в той бік, де вже вирисовувалась фігура Карамазова.

Вовчик лише за якусь хвилину вискочив на вулицю і наздогнав свого друга. Спершу дами бачили тільки Дмитрія. Він ішов до них своїми нервовими кроками, і постать його то вибігала, то знову ховалась за стовбуром молодого клена, що стояв на дорозі. Тоді десь ударила гармошка, й зорі висипали на куці бульвари заштатного городка. Десь гоготала республіканська молодь. Тоді і на протилежних кварталах ударила гармошка.

Товариш Вовчик уже наздогнав Дмитрія, і вони підходили до веселих (так принаймні одразу ж визначив лінгвіст) і симпатичних дам.

— Ну... — зупиняючись, почав лінгвіст і розвів руками. Тьотя Клава давно вже схарактеризувала собі Вовчика як трохи мамулювату людину і тому, не довго думаючи, взяла його під руку. Вона сказала, що рекомендувати Карамазова не треба, бо вони мають задоволення вже багато вечорів шпаціювати з ним... і потім, вона дуже зрадіє, коли Вовчик для неї буде таким цікавим співбесідником, яким став для її племінниці Дмитрій. За кілька хвилин процесія (так сказала Аглая) йшла в такому порядку: попереду тьотя Клава з Вовчиком, позаду Аглая з Дмитрієм. Дистанція між першою і другою парою була приблизно на

півтора кроку. Тьотя Клава закинула на шию Вовчика свою голубу парасольку й розпитувала, хто він, що він, як він. Словом, вимагала, щоб лінгвіст у деталях розповів їй про своє минуле, сучасне й майбутнє. Аглая цього не потребувала від свого кавалера: такі розмови з ним були два тижні тому. Вона відколола з своєї груді останню троянду й держала її на обличчі Дмитрія. Вона питала його, як пахне троянда, чи подобається йому цей запах, чи не краще пахне резеда. Коли вони перерізали провінціальний ринок і увійшли в коло піднавісних огників, Аглая запевняла Дмитрія, що тут їй пахне Флобером і навіть старофранцузьким життям... Карамазов, звичайно, знає поета Війлоне?.. І потім, він не може не любити гоголівську фантастику. Аглая певна, що можна геніально стилізувати нашу сучасність.

Дмитрій говорив щось невпопад. Тоді Аглая поклала на його рот свою запашну долоню і сказала:

— Який ти чудак, Дімі! Справжній провінціал!

— Ти вже з Дмитрієм на "ти"? — повертаючись, кинула тьотя Клава. — З тебе, Аго, вийшов би прекрасний кавалерист.

Тьотя Клава так дзвінко зареготала, що провінціальна парочка (здається, колишній столоначальник і пристаркувата дочка місцевого кавалера Червоного прапора), що йшла їм назустріч, поспішно одлетіла вбік і дала дорогу веселій компанії.

Тоді почав реготати й товариш Вовчик. Він так безумно розреготався, що мусив кинути руку дами, сісти на землю й зупинити компанію. Коли ж його стали допитувати, в чому справа, він тільки й міг вимовити: "провінціал".

— Ну... добре! Ну... провінціал!.. але де ж тут сіль? Тоді, нарешті, товариш Вовчик сказав, що для Карамазова це — найобразливіше слово,

і що він і уявити не може, яке обурення викликало воно в грудях його ущипливого друга.

— І зовсім нічого нема тут смішного! — різко шпурнула Аглая і взяла Дмитрія під руку.

Тьотя Клава теж найшла, що смішного тут дуже мало, й найшла навіть потрібним (очевидно, на правах тьоті) прочитати лінгвістові невеличку нотацію. Вовчика, як і треба було чекати, страшенно збентежив такий несподіваний фінал, і він хотів навіть прохати пробачення за свою некоректність. Тоді тьотя Клава поправила йому краватку фамільярним жестом, міцно притиснулась до нього і зробила дистанцію на три кроки.

— Ти, Дімі, може, й справді образився на мене? — спитала Аглая.

— Нічого подібного! — всміхнувся Карамазов. — Я тільки не зрозумів... тебе.

Він з якимось надзвичайним задоволенням сказав "тебе": ця химерна дівчина, що так скоро перейшла з ним на "ти" і якось враз заволоділа ним (коли правду говорити, він не жартуючи, а з глибоким хвилюванням сказав допіру Вовчикові, що хоче зійтися з Аглаєю), — зовнішністю своєю вже остаточно покорила його. Надто вже розумні й страсні були ці мигдалеві очі, й надто вже привабливо коливались ці молоді груди, щоб він міг прийняти її як звичайну жінчину. Сьогодні навіть постало в нім якесь неясне передчуття й солодкий біль, і сьогодні він хотів би ходити з нею цілу ніч.

— Чого ти не зрозумів? — спитала Аглая. — Чому я тебе назвала провінціалом?

— Так!

— Це ж, милий, ясно. Я ще тоді, на пароплаві (пам'ятаєш нашу суперечку?), я вже тоді подумала, що ти провінціал. Це по всьому видно: й по рухах, і по поводженню з передовою жінкою... як зі мною от... Чому ти так чудно вимовив "тебе"? Чи, може, ти хотів сказати "вас"? Вас іст дас? Ну? А потім ти й формально провінціал... Хіба ти живеш не в провінції?

— Я, як тобі відомо, живу в столичному граді! — усміхнувся Карамазов.

— Де це? — зареготала Аглая. — Чи не в тому, що на Лопані?

Ця дівчина (очевидно, з якогось Миргорода) так неохайно говорила про лопанський центр, що Вовчик, почувши цю розмову, зупинився і спитав:

— А дозвольте узнати, в яких краях ви мешкаєте? Чи не в Умані?

— Вас це серйозно цікавить? Коли так, то прошу: мій столичний град і моя країна — хай буде вам відомо — дуже далеко відціля.

— Франція? Італія? Іспанія?

— Московія, моє серденько! — сказала Аглая й притиснулась до свого супутника.

Московія? Ну, це вже Аглая неправду говорить! Дмитрій підтверджує? Тоді він і йому не вірить. І справді; які ж вони московки? — Ні, це нісенітниця! Словом, хай це підтвердить тьотя Клава, і тільки тоді він може повірити. Словом, коли Аглая й справді серйозно говорить, — Вовчик остаточно розгубиться.

(Нарешті говорить тьотя Клава й говорить те ж саме. Вони таки московки й навіть корінні, бо змалку живугь у Москві. Вулиця така-то,

номер такий-то, трамвай дев'ять. Коли потрібний телефон, то можна й це сказати. Чоловік тьоті Клави (ви його знаєте — мужчина в золотому пенсне) працює в профсоюз!. Аглая — сирітка (знаєте таку зворушливу кінофільму про часи Французької революції), і вона живе у тьоті Клави. Вона на останньому курсі Московської консерваторії.

— Але відкіля ж ви так добре знаєте нашу мову? — здивовано спитав лінгвіст.

Ах, Боже мій! Що ж тут дивного? Вони далеко не перший раз зупиняються відпочивати на прекрасних степах України, й чому ж їм не знати такої музичної мови (тьотя Клава так і сказала — "музичної"). Аглая, наприклад, дуже любить Україну й, коли хоче, навіть оригінальне. А втім, тьотя Клава далі не буде говорити, в деталях його може поінформувати Аглая і, можливо, Дмитрій. Власне, під впливом своєї племінниці вона й зробилась такою цікавою московкою.

— Прекрасно! — з хрустом давив свої пальці товариш Вовчик і нарешті цілком серйозно звернувся до Карамазова: — Знаєш, Дмитрій, їхні портрети обов'язково треба вмістити в одному з наших журналів.

— Як виключні екземпляри?

— Покинь жартувати, — махнув рукою лінгвіст. — Для руської публіки, для... як би це сказати... для "поощрення".

— Для заохоти, — поправила Аглая. — Так буде багато ближче до вашої мови.

— От так московка! — сказав Карамазов. — Чи не відчуваєш ти себе трохи ніяково, пане лінгвісте?

Товариш Вовчик спалахнув. Він хотів щось доводити, згадав чомусь (і зовсім не до речі) Прованс, провансальську літературу, згадав XIX вік,

Жана Жансемена, Теодора Обанеля і т. д., але тьотя Клава вже знову одтягла його на дистанцію в три кроки. Словом, розмову було перервано. Для лінгвіста було ще багато тут недоговореного, навіть інтригуючого (хіба мало московських дачників мандрує по Україні?), але він сподівався поговорити з приводу цього з Карамазовим і від нього й узнати в деталях історію знайомства московських дам із південною культурою.

— Так, значить, ти кінчаєш нову поему? — спитала

Аглая, коли вони знову залишились удвох. Карамазов зупинився і зробив незадоволене обличчя. — Я тобі, здається, не один раз говорив, що я працюю в економічному органі. Мене цікавить зараз питання про зниження цін.

— Ти хочеш сказати, що з питання про зниження цін не можна зробити поеми?

— Я хочу сказати, що з Тарасами Шевченками я нічого не маю спільного.

— Коли тільки це, то я рада, — промовила Аглая, замислюючись. — Саме таких людей і бракує вашій нації. Мені здалося, що ти не так хотів сказати. Ти розумієш мене? Я гадаю, що без великого ентузіазму не може бути справжніх економістів.

— Цілком справедливо! — погодився Карамазов. — Кіл, очевидно, вибивають колом, і "закобзарену" психіку можна виховати тільки, так би мовити, загайаватизованим "Капіталом".

— Це не в брову, а в око! — з захопленням сказала Аглая. — Без якогось Лонгфелло і справді не зробити вам своїх економістів і політиків. Ог я тільки думаю, що Маркса ти зовсім даремно припрягаєш сюди.

— Це справа переконання, — незадоволено сказав Дмитрій.

— Не думаю. Бо Маркс є зовсім чужорідний елемент для вашої країни. А тобі відомо, що коли до водороду додати кислороду, то гаряче тіло не встигає навіть приторкнутись до цієї мішанини — одразу ж виникає вибух і... вода. А втім, не будемо сперечатись. Мене цікавить друге питання. Говорячи про Тараса Шевченка, ти мав на увазі віршомазів взагалі чи саме його, божка вашої нації?

— Я мав на увазі й віршомазів взагалі, і його зосібна.

— За що ж ти Шевченка так ненавидиш? — За що я його ненавиджу? — Карамазов знову зробив незадоволене обличчя: мовляв — навіщо цей допит? Потім раптом нервово одкинув волосся і зупинився. — А за те я його ненавиджу, — надмірно запалюючись, сказав він злим голосом, — що саме Шевченко кастрував нашу інтелігенцію. Хіба це не він виховав цього тупоголового раба-просвітянина, що ім'я йому легіон? Хіба це не Шевченко—цей, можливо, непоганий поет і на подив малокультурна й безвольна людина, — хіба це не він навчив нас писати вірші, сентиментальничати "по-катеринячи", бунтувати "по-гайдамачому" — безглуздо та безцільно — й дивитись на світ і будівництво його крізь призму підсолодженого страшними фразами пасеїзму? Хіба це не він, цей кріпак, навчив нас лаяти пана, як-то кажуть, за очі й пити з ним горілку та холуйствувати перед ним, коли той фамільярно потріпає нас по плечу й скаже: "а ти, Матюшо, все-таки талант". Саме цей іконописний "батько Тарас" і затримав культурний розвиток нашої нації і не дав їй своєчасно оформитись у державну одиницю.

Дурачки думають, що коли б не було Шевченка, то не було б і України, а я от гадаю, що на чорта вона й здалася така, якою ми її бачимо аж досі... бо в сьогоднішньому вигляді з своїми ідіотськими українізаціями в соціальних процесах вона виконує тільки роль тормоза.

— Прекрасне визначення! — з захопленням сказала Аглая і тут же чомусь іронічно усміхнулась. — Але...

— Але, мабуть, пора нам залишити цю розмову, — кинув Дмитрій: йому, по-перше, не подобалась Аглаїна похвала ("навіщо ця цукерка, коли він зовсім доросла людина?"), і потім він раптом зловив себе на дешевій патетиці.

Тоді Аглая враз обірвала тему й запропонувала наздогнати тьотю Клану й лінгвіста, що дуже далеко зайшли вперед. Вона запропонувала побігти наввипередки й передала Карамазову свій ридикюль та парасольку. Але потім бігти не захотіла й сказала йому, щоб він витяг з ридикюля її замшеву рукавичку. Вона порадила йому положити рукавичку на нижчу частину його обличчя й, коли він зробив це, спитала, чим вона пахне.

. — Чим вона пахне?.. Очевидно, жіночим тілом.

— Прекрасно!.. і цей запах тобі, мабуть, подобається?

— Як би тобі сказати, — промовив Карамазов, — можливо, подобається, а певніше — ні.

Аглая не повірила. Вона взяла його голову й, роблячи надзвичайно великими свої і без того великі очі, стала ними ласкати свого супутника.

— Брехунька! — сказала вона. — Ти неправду говориш. Я знаю, що тобі цей запах подобається" Тому що... тобі не подобається... Ганна.

— Ти про мою дружину?

— Так. Чому ти досі не познайомив мене з нею? Чому ж ти мовчиш?

Чому він мовчить? Він, звичайно, зробить це. Він нарешті познайомить Аглаю з Ганною.

Але він думає, що вона все-таки якась чудна дівчина, й потім думає, що дружина мала рацію назвати її нетактовною. Це ж некрасиво так поспішати в його інтимні закутки. Невже цього Аглая не розуміє?.. І потім, відкіля це вона дізналась, що йому не подобається Ганна? Словом, Карамазов знову незадоволений, і тому він так нервово запалив сірника.

Вона одразу ж зрозуміла його й поспішила перейти на іншу тему. В цей момент вони підходили до кручі.

IV

— Давай ще трохи відпочинемо, — порадила Аглая, лягаючи на траву.
— Можна й наших попередити.

Вона крикнула своїй компаньйонці, щоб та взяла з неї приклад і теж посиділа десь там зі своїм кавалером. Тьотя Клава й Вовчик погодились і зупинились на тому ж таки високому березі, кроків на двадцять далі. Тоді Аглая підсунулась ближче до кручі й сказала:

— Наш новий знайомий поділяє твої погляди?.. Я говорю про товариша Вовчика.

— Які ти погляди маєш на увазі? — питає Карамазов.

— Ясно які — ті, що ти з ними знайомив мене на пароплаві в нашу першу зустріч і потім майже кожного вечора чіпаєш їх.

— Ти говориш про ідею відродження моєї нації?

— Так. Я говорю про національну романтику. Карамазов покривився: мовляв, він нічого не має спільного з тим, про що говорить вона, це їй він уже декілька разів говорив, і, значить, треба бути більш обережним із такими термінами.

— Ми говоримо на різних мовах, — сказав він. — Ідея відродження моєї нації — ще раз повторюю — нічого не має спільного з національною романтикою.

Аглая усміхнулась і положила на свої коліна голубу парасольку.

— Хай буде по-твоєму,. — сказала вона, — Та як же з Вовчиком?

— Мій друг не тільки не поділяє цих поглядів, але й взагалі далеко стоїть від усякої політики.

— І все-таки ти такий шматок м'яса можеш вважати за свого друга?

— А чому ж ні? Хіба в ньому не може бути гарних людських початків?

— М'ясо завжди залишається м'ясом, — енергійно сказала Аглая. — І в м'ясі ніяких людських початків не може бути.

Вона так уважно подивилась на свого кавалера, ніби хотіла загіпнотизувати його.

— Це теж справедливо, — сказав Карамазов. — Але з Вовчиком я все-таки не можу не дружити.

— Шкода! — кинула Аглая й взяла резонерський тон. — Треба бути послідовним навіть у дрібницях. Здається, Толстой говорив колись, що найважче полюбити ближніх. Я думаю, що багато важче їх же таки зненавидіти справжньою ненавистю. Тільки тут можна показати неабияку волю і, коли хочеш, відвагу... Ти їх, здається, високо ставиш?

— Ти гадаєш, що мені бракує волі і я не можу бути відважним?

Дмитрій сказав це якимось непевним голосом, наче він і сам не довіряв собі.

— Ти маєш волю і ти відважний! — упевнено й навіть з деяким захопленням відзначила Аглая. — Саме за це ти так скоро й подобався мені... Подобався, звичайно, як людина.

Розмова перервалася. Вона вже дивилась у землю й ховала від нього свої очі. Він мовчав тому, що в нім у цей момент зажевріла внутрішня боротьба: з одного боку, йому підлестило її захоплення ним як відважною й вольовою людиною, з другого — він не зовсім вірив їй (відкіля вона знає, що він саме така людина? Чи не з кількох розмов із ним?). І потім, його раптом якось образила її самовпевненість і цей батьківський тон. Нарешті він заспокоївся й сказав:

— .А ти, знаєш, цілком правильно підмітила: я говорю про ближніх. Мені це твердження дуже подобається. Здається, мій однофамілець — Альоша Карамазов — ставив якось там наголос на любов до дальніх. А я от теж думаю, що цей наголос треба перенести на ненависть до ближніх.

— І ти гадаєш, що найбільша загадка саме тут ховається?

— Тільки тут і більш ніде! — з деяким хвилюванням сказав Карамазов. — От хоч убий мене! — а не можу їх зненавидіти справжньою ненавистю. У кожного з ближніх — навіть найбільших моїх ворогів — буває така, знаєш, людська усмішка й таке, знаєш, миле й гарне обличчя, наче на тебе прекрасна Богоматір дивиться. Я кажу й підкреслюю, у кожного, бо навіть у суворох і злих з природи людей я бачу цю усмішку й це обличчя.

— Може, ти перебільшуєш? Невже-таки в кожного?

— Клянусь тобі! Богоматір всюди й на кожному кроці. Це якийсь жах, і іноді навіть руки падають у знемозі. Не можна зустрічатися з людьми.

Щоб творити якесь діло й боротись, треба надягати машкару Мізантропа і в ній ховати, перш за все, очі... Очі, знаєш, найлютіший ворог усякого прогресу, бо очима бачиш Богоматір і саме в очах ховається Богоматір.

Карамазов зупинився й почав нервово кусати собі губи. З звичайної психічно нормальної людини він раптом перетворився на маніяка. Раз у раз здригаючись, він усе повертав до кручі голову й розгублено дивився в неясні далі дніпрових вод.

— Словом, Богоматір не дає тобі зненавидіти своїх ближніх? — спитала Аглая.

— Тільки вона. Во ім'я якоїсь ідеї я здібний на все, навіть здібний убити людину. Але якийсь Іван Іванович однією людською усмішкою може покрити мене в один момент... навіть коли б цього Івана Івановича я й ненавидів своєю недоношеною і якоюсь чудною ненавистю.

— І так із тобою завжди бувало?

— Ні, — сказав Карамазов із деяким відтінком туги в голосі. — Тільки в останні роки мене так сильно затривожила Богоматір. Раніш це багато легше було. Раніш ідея майже зовсім засліплювала мене і для мене не було ближніх. Аглая взяла руку Карамазова й положила її на свою долоню.

— Так от, — сказала вона. — Єсть дві ненависті: справжня й твоя недоношена. Перша — велика ненависть, і вона творить життя. Ця ненависть не знає ближніх. Друга, недоношена, є тільки тінь від першої. Перша від розуму й від серця, друга — тільки від розуму... Як ти гадаєш, можна бути відважною і вольовою людиною тільки від розуму?

— Ти вже почала сумніватись у мені? — спитав Дмитрій, усміхаючись вимушеною усмішкою. і — Нічого подібного! — знову впевнено відзначила Аглая. — Ти маєш волю іти відважний. Я тільки думаю, що ніякої

Богоматері нема й що вона не більше, як примара. Я також думаю, що твоя недоношена ненависть уже є справжня ненависть і ти здібний зненавидіти своїх ближніх... Ти розповідав мені, як колись, у часи громадянської війни, ти розстріляв когось із ближніх біля якогось монастиря...

— Так то ж, — вирвалось несподівано Карамазову, — во ім'я великої ідеї.

— А хіба тепер ти без ідеї залишився? Хіба тебе не захоплює сьогодні хоч би та ж ідея відродження твоєї нації?

— Звичайно, захоплює, — непевним голосом сказав він. — Але...

— Без усяких "але", — рішуче одрубала Аглая. — Щось одне: або це ідея, або нова примара. Вона мусить тебе також захопити, як і та, що во ім'я її ти розстрілював своїх ближніх.

Карамазов раптом зареготав.

— І справді, — сказав він. — Мені іноді така глупота приходить у голову, що потім, їй-богу, соромно за самого себе. От, наприклад, здається мені іноді, що Богоматір коригує в мені, так би мовити, людину. Ближній, мовляв, не тільки Іван Іванович, але й сам я. Отже, ненависть я мушу переносити й на себе. Коли мене покоряє Іван Іванович, це значить, наступив момент, коли я мушу зненавидіти Дмитрія Карамазова, цебто себе.

— Що ти мусиш сам себе зненавидіти, коли тебе покоряє Іван Іванович, — це так. Але щодо коректи, то вона й справді глупота і звичайний собі бред.

— А то навіть, — продовжував він говорити, — здається іноді, що сама ненависть мусить носити в собі Богоматір.

— Це ще більший абсурд, бо ненависть і Богоматір є два зовсім протилежних полюси.

— Так і я полемізую з собою. Але й цей удар я парирую: мовляв, справжня ненависть — давно вже відомо — є найбільша любов. І значить, справжня ненависть — це є прекрасна людська усмішка.

— Це вже софістика для шарлатанів і боягузів. Богоматір не може не стояти на дорозі до справжньої ненависті і, значить, до мужнього вчинку...

— Цілком справедливо! — погодився Карамазов. — Але мені от здається, що Богоматір не може стояти на дорозі і що тільки відсутність її робить ненависть недоноском.

Яким же це чином?

— А таким чином, що супутником справжньої ненависті є завжди радісні й до того молитовні перебої серця, ніби зустрічаєш світле Христове воскресіння. Аглая ще ближче підійшла до кручі.

— Я гадаю, — сказала вона, — що тут справа багато простіша. Не Богоматір тебе турбує, а звичайна невпевненість. Під радісні перебої серця розстрілюють, скажемо, тоді, коли жодного сумніву не залишилось.

— Хто його знає. — надтріснутим голосом сказав Карамазов. — Можливо, я й помиляюсь.

Він раптом відчув, як ним запановує якась страшна туга. Він уже не бачить перед собою ні Аглаї, ні Дніпра, ні прекрасної південної ночі. Він уже забув, як він високо ставить себе за відвагу й волю, і відчуває себе зараз страшенно нікчемною людиною. Він навіть хоче, щоб хтось плював йому в обличчя — і плював довго, настирливо й образливо.

Аглая, очевидно, уважно стежила за своїм супутником і тому поспішила йому на допомогу.

— Ти, друже, безперечно, помиляєшся, — сказала вона. — Ти глибоко помиляєшся.

— Ти говориш про Богоматір?

— Я говорю про тебе. Ти помиляєшся, коли думаєш, що тебе довго буде тривожити невпевненість. Це — коротке, тимчасове явище, й воно скоро зникне.

Вона підвелась, знову сіла на траву і його примусила сісти біля неї.

— Так-то, мій хлопчику! Хто хоче бути вольовою людиною, той не може не побороти в собі невпевненість, — сказала вона й положила свою руку на його голову. Вже стояла глибока південна ніч. На Славуті кожної хвилини прокидались якісь неясні звуки. Десь ревів пароплав, і далеко на півдні пливли його привабливі вогні. Раз у раз фаркали й падали аероліти і тривожили очі загадковим світлом свого ярко-срібного горіння. і — Так, — раптом промовив Дмитрій. — Хто хоче бути вольовою людиною, той не може не побороти в собі невпевненість. І ти правду говориш, що я вже її поборов. Я не можу не побороти, бо майбутнє за моєю молодого нацією і за моїм молодим класом. . Він узяв її руку й міцно стиснув. Жива людина знову прокидалась у нім, і він ще раз перетворювався. Він навіть не помітив, як Аглая іронічно посміхнулась, коли він майбутнє своєї нації зв'язував з "якимось там" класом.

— Я іноді буквально задихаюсь од щастя, — говорив він далі, скидаючи з кручі камінці й зовсім не помічаючи, що його розмові бракує елементарної послідовності. — Темні сторони нашої дійсності тоді зовсім зникають із моїх очей, і я починаю рости і виростаю у велетня. Бо й справді: в суспільстві не може бути такої ситуації, коли неможлива боротьба. Коли ж це так, то... як усе-таки весело жити "на етом свете,

господа"... Ти не можеш і уявити, як я полюбив це заялоzene слово — прогрес. Прогрес — це ж, по суті, якір спасіння. Це ж вихід із того становища, що в нього зайшла революція.

— Але ти говориш зовсім як учень першої групи, — сказала Аглая.

— Цілком справедливо! — гаряче підхопив Дмитрій. — Я і єсть учень першої групи й маю мужність визнати це. Така вже логіка подій: хто хоче жити в наші дні, той обов'язково мусить починати з абетки...

— І витягувати з архіву старі гасла?

— А хоч би й так. Хіба революційні гасла сьогоднішнього дня завтра не можуть стати реакційними? Хіба ми не маємо прикладів? І навпаки: хіба лозунги якогось 1917 року сьогодні не стали фарисейством і матеріалом для спекуляції? Це не значить, що ми збанкрутували, а це значить, що треба бути діалектиком. Сьогодні масу можна повести тільки під тим стягом, що на ньому буде чітко написано — "прогрес".

— Навряд тільки вона піде за тобою, бо маса не терпить абстракції. А прогрес — це для неї абстракція.

— Цілком погоджуюсь, — сказав Карамазов. — Але я далеко стою від вульгарного тлумачення маси. Революцію маса творить через свою інтелігенцію, бо всякий масовий вибух тільки тоді робиться революцією, коли ним починають керувати Дантони, Леніни чи то Троцькі.

— З тебе вийшов би не зовсім поганий агітатор-прогресист, — кинула Аглая і демонстративно засвистіла якусь шансонетку.

— Ти мені робиш багато честі своєю заявою.

— Nullement, — промовила дівчина. — On ne voit pas 'tous les jours un malade comme vous etes .

— Ти мене вважаєш за хворого? — образився Дмитрій.

— Боже борони, — сказала Аглая. — Мені тільки неприємно, що твоїй розмові бракує логіки. З одного боку, ти висловлюєш безперечно розумні думки, а з другого — плутаєшся в Ленінах, у класах тощо.

— Ну от, знову стара історія, — незадоволено промовив Карамазов. — Чи не думаєш ти вплинути на мою ідеологію? Коли так, то ти даремно витрачаєш сили. Взяти хоч би те ж відродження моєї нації. Я його інакше не можу мислити, як засіб, не як мету, як фактор, що допомагає мені розв'язати основну соціальну проблему. Відродження моєї нації — це є шлях до чіткої диференціації в нашому суспільстві й, значить, крок до соціалізму. Інакше на це відродження я дивитись не маю охоти.

— Значить, із твого відродження ні чорта й не вийде! — грубо кинула Аглая і, зробивши з долонь рупора, покликала тьотю Клаву.

Карамазов поглядом переможця подивився на дівчину. Він не тільки не образився — йому навіть приємно було, що вона зірвалась із спокійного тону. Її самовпевненість і захоплювала, і в той же час нервувала його, бо що ближче він сходився з нею, то сильніш відчував її впливи на свій світогляд.

— А Вовчик не зовсім поганий співбесідник, — підходячи, сказала тьотя Клава. — І виявляється... зовсім не комунар.

— Дозвольте, — заметушився лінгвіст. — Хіба ви не знаєте, що Дмитрій член Компартії?

— Не турбуйтеся! — сказала Аглая... — Знаємо... і думаємо, що він не буде гніватись на тьотю Клаву за одвертість.

— Цебто ти хочеш сказати, — промовив Карамазов, — що тьотя Клава мене образила?

— Ми хочемо сказати, — кинула Аглая, — що комуністи хоч і непогані люди, але в більшості страшенно нудні... Ну, словом, світорозуміння їхнє —можна напевно твердити — не сягає далі Чемберлена з моноклем і чергової партячейки... Правда, цікавляться ще китайськими справами.

Карамазову пересмикнуло обличчя. Його карючило, що ці випадкові позапартійні дачниці так неохайно ставляться до його партії. Будучи, так би мовити, вічним опозиціонером, він у той же час був своєрідним фанатиком комунізму й, звичайно, не міг спокійно реагувати на це зовсім невиправдане нахабство.

Але розмову вже скінчили й умовлялись, де можна буде зустрітись завтра. Вже флоберівські дами зникли в темряві абрикосового дворика, і товариш Вовчик щось захоплено розповідає про тьотю Клаву. Тоді Дмитрій раптом згадує Ганну і вже не відчуває до неї тієї злоби, що її пізнав увечері. Йому навіть трохи заболіло серце, і він сказав:

— Ти, Вовчику, будь ласка, не говори Ганні, де й —з ким ми блукали сьогодні.

— Чому це? — спитав лінгвіст: він уже забув вечірню розмову, коли сам радив приятелеві ховати від Ганни свої зустрічі з Аглаєю.

— Я так хочу! — сказав Карамазов. — Ти це мусиш зробити для мене.

Товариш Вовчик здивовано подивився на Дмитрія, декілька разів здвигнув плечима, але згоду, звичайно, дав.

— Згоду я даю, — сказав він. — Але от що, друже: як це так трапилось, що московські дами зробились українками?

— Це питання і мене дуже цікавить.

— Цебто ти теж нічого не знаєш? — спитав здивований лінгвіст.

— Стільки знаю, скільки й ти.

— Дивно. Коли хочеш, загадково. Йй-бо... Ти як. гадаєш?

— Я теж думаю, що загадково. І думаю, що цю загадковість дами нарочито утворюють для, так би мовити, пікантності.

— Це мені, йй-бо, подобається! — скрикнув із задоволенням лінгвіст.
— Чому не зробити з звичайної випадкової зустрічі інтересну пригоду?
Інтрига не тільки в романі цікава річ, вона й в житті приємна розвага. ...
— Ти, я бачу, починаєш філософствувати, — усміхнувся Карамазов.

Товариш Вовчик, звичайно, не погодився з цим твердженням і сказав, що Дмитрій все-таки анальфабет і не розуміє, що таке філософія.

— А втім, — промовив він, — я не про це. Я хочу про твою фортуна. Тобі страшенно везе, непоганий.

— Ти не задоволений тьотею Клавою?

— Боже борони. Навпаки — з тьотею Клавою, безперечно, краще зв'язатися... Знаєш, із заміжною жінкою. багато безпечніш.

Товариш Вовчик зареготав од задоволення і заплигав, як молоде теля.

...Коли вони сходили на свій ганок, у північній частині заштатного городка вже кричали ранні провінціальні півні.

V

На другий день вони знову зустрілись: тепер вони зустрічались кожного вечора. На шостий день над дачним посьолком раптом

розірвалася гроза. Хмари заволокли все небо, і цілий день ішов краплистий дощ. По вулицях стояли великі калюжі, й надзвичайно розмило дерев'яні тротуари. Тьотя Клава прислала до Карамазових дівчину з запискою й просила в ній друзів сьогодні не виходити. Лінгвіст перечитав листа й, передаючи його Дмитрію, кинув:

— Я гадаю, що дівчата мають рацію саме так вирішити. Ти як на це дивишся?

— Як же тут дивитись, — сказав Карамазов. — Очевидно, краще не придумаєш.

Він, звичайно, збрехав, бо на його погляд година була не така вже погана, щоб одмовлятись від веселої гулянки. Мовляв, можна було в крайньому разі пороззуватись — це ж не город і не осіння пора.

— Але ти все-таки замислився? — сказав товариш Вовчик, перевіряючи замки в своїй рушниці.

— І не думаю замислюватись, — ще раз збрехав Карамазов і зробив декілька нервових кроків по кімнаті.

Він ніяк не розуміє, чому це йому трохи заскеміло серце. Невже тому, що він сьогодні не побачиться з Аглаєю? Він же зустрічався з нею вчора й кожного дня зустрічається. Він, нарешті, побачиться з нею завтра й ще багато разів буде з нею бачитись. Як же розуміти цей несподіваний біль?

В коридорі раптом заговорили, і в кімнату увійшла Ганна.

— Ну, що ми, хлопці, будемо сьогодні обідати? — спитала вона.

— Очевидно, котлети й пюре з сметаною, — поспішно відповів Дмитрій.

Ганна уважно подивилась на чоловіка: вона не знала, жартує він чи й справді серйозно говорить.

— Чого ти витріщила на мене очі? — сказав Карамазов. — Я ж тобі говорю: котлети й пюре з сметаною.

— А я тобі говорю, — промовила Ганна, — що ти, Дімі, сьогодні в поганому настрої і починаєш негарно жартувати зі мною.

— А я от говорю, — сказав Вовчик, кидаючи на ліжко свою рушницю, — що ви й сьогодні — я бачу — полаєтесь... Це чортзна-що — не новий побут, а якась карикатура на нього.

Карамазов вимушено всміхнувся й простягнув свою руку лінгвістові.

— Дякую, друже, за правду-матку і прошу пробачення, — сказав він. — Дякуй і ти, моя мила Ганнусю... Хіба тобі не приємно вислухувати це від безпартійної сволочі?

— Ти, будь ласка, не лайся, — пробурмотів товариш Вовчик.

— Невже ти образився?.. Коли так, то другий раз прошу пробачення і заявляю: я пожартував.

— Я знаю, що ти пожартував. Але все-таки, чому тобі таке зле обличчя?

— Я, бачиш, Вовчику, котлеток захотів і пюре з сметаною.

Ганна зірвалася з свого місця і підійшла до столу.

— Дімі! — сказала вона з розпукою. — Ну навіщо це? Навіщо ти робиш наше життя безконечною мукою?

— Ах, Боже мій, яка трагедія! — поглузував Дмитрій. Тоді товариш Вовчик підбіг до свого приятеля й замахав руками.

— Слухай, друже... — ледве вимовив він від хвилювання. — Я... я думаю, що ти не комуніст, а деспот! І я... таки донесу на тебе в... контрольну комісію.

Карамазов зареготав. Він так неприємно зареготав, що лінгвіст навіть розгубився і подивився навкруги себе здивованими очима.

— Ти думаєш на мене доносити в контрольну комісію? — спитав Дмитрій. — Прекрасно! Тільки будь, друже, справедливою людиною і зразу донось на мільйон комуністів. Донось, нарешті, на всі сто п'ятдесят мільйонів будівників соціалізму, донось на самого себе, бо й ти такий же хам, як я, паняй, нарешті, в небесну канцелярію і донось на саму контрольну комісію.

— Дімі, — сказала Ганна, — ти себе не поважаєш і не поважаєш ту партію, що до неї належиш. Не забувай, що товариш Вовчик все-таки позапартійний.

— Ти гадаєш, що такі питання треба ставити на ком'ячейці?

— Саме це я й хочу сказати, Дімі. Тільки це. Карамазов раптом втихомирився. Чи то спокійний тон дружини вплинув на нього, чи щось інше.

— Я ще раз прошу у вас пробачення, — сказав він. — Я й справді трохи погарячився.

— Значить, ти визнаєш, що Ганна має рацію стримувати тебе?

Дмитрій нічого не відповів. Він несподівано застиг в одній позі серед кімнати й так стояв кілька хвилин. Ганні навіть прийшла думка, що він захворів. Вона підійшла до чоловіка і взяла його за руку.

— Дімі, чого ж ти мовчиш?.. Що з тобою, Дімі?

— Нічого особливого, Ганнусю, — спокійно й серйозно промовив Карамазов. — Я думаю зараз про наше фарисейство і думаю: чому? Чому ми не соромимось говорити про пюре й котлетки? Чому ми, нарешті, не соромимось проїдати тут народні гроші... саме в той час, коли навкруги нас люди живуть у неможливих злиднях, у таких злиднях, що аж ридати хочеться... Чому ми, нарешті, боїмось виносити гірку правду на люди (хоч люди й без нас її знають) і ховаємо по своїх ком'ячейках?

— Ну, ця вже сльоза й ця карамелька зовсім не до діла, — сказав лінгвіст. — У всякому разі, вони не можуть тебе характеризувати.

— І я думаю, — кинула Ганна, — що ти сьогодні йдеш проти самого себе. Хіба це не ти так відстоюєш гасло; "сильному дорогу"?

Дмитрій хотів щось відповісти, але в цей момент у кімнату зайшла Одарка й зупинилась на порозі.

— Я слухаю! — сказала вона. — Ви мене кликали?

— Що ви слухаєте? — надзвичайно сумним голосом спитав Дмитрій. — Невже ви не вмієте говорити людською мовою?

Служка мовчки подивилась на свого хазяїна, її кам'яні очі застигли в якійсь одній крапці, і вся вона була якась штучно-дерев'яна, як статуя спеціального призначення. Навіть Ганна відчула це і, зірвавшись із свого місця, поспішила випроводити Одарку за двері.

— Я на неї спокійно не можу дивитись, — промовив Карамазов, коли Одарчині підешви зашелестіли в сінях. — Вона мене своєю мовчазністю так іноді тривожить, що я, їй-богу, починаю боятись за свою голову: от-от збожеволю і кинусь кудись бігти скаженим бігом.

— Тобі, Дімі, треба лікуватись, — сказала Ганна. — Ти хворий, Дімі!

— Лікуватись? Це не те! Не те, моя любя! — зітхнув Карамазов. — Справа от у чому: іноді біжиш — і зупиняєшся. Зупинився і стоїш. Навкруги так прекрасно — озеро, небо, димок синьої даліни, а "в і н" стоїть і вилупив на тебе баньки... Я говорю, Ганнусько, про наше чорне, піаніно... про те, що в Харкові. Це не піаніно, а якась жахлива примара. Заплющиш очі й лежиш. І от раптом щось штовхне тебе, і ти подивишся, і бачиш, як з піаніно лізе на тебе якась волохата істота. Підлізе — і сяде навпроти тебе. Я довго мовчу й довго запевняю себе, що нічого нема. Тоді волохата істота лізе до мене на кровать. Саме тоді, Ганнусько, я кричу, щоб ти запалила електрику. Але ти ніколи не встигаєш запалити, бо волохата істота страшенно метка й хутко ховається в піаніно, а ти, Ганнусько, спросоння страшенно мамулувата.

— І ти серйозно віриш, що ця істота живе в піаніно? — спитав товариш Вовчик.

— Їй-богу, не знаю! — якомсь жалібно всміхаючись, сказав Карамазов. — Як комуніст, я їй не вірю, а як мешканець такої-то кімнати в місті Харкові, я не можу не вірити, бо майже кожного дня мені приходитьсья вночі тривожити дружину.

— Тобі й справді лікуватись треба, — сказав товариш Вовчик.

— І ти про ліки? Чудаки ви страшенні! Їй-богу, чудаки! — Карамазов подивився на свого приятеля і несподіване зареготав. — Ой, які ж ви чудаки! Невже ти не помітив, що я ввесь час дурня валяю? Очевидно, з мене непоганий артист вийшов би.

— Ну тебе к чорту! — спалахнув лінгвіст і хутко вийшов із кімнати.

Цілий день, а потім цілу ніч Дмитрію не давав покою образ дівчини в рожевому платті й з голубою парасолькою, дівчини, що так скоро назвала його "милим", що так цікаво говорила про старофранцузьке життя ("ти знаєш поета Війлйона?"), що відчула в наших нічних базарних завулках безсмертного Флобера, що, нарешті, в час його душевної кризи явилась до нього такою цікавою співбесідницею.

Заснув він, коли вже зовсім розвиднилось. Сон його був неспокійний, і прокинувся він за якісь дві години. Сонце вже високо стояло в чистому небі й важким огнем палило йому голову. Перший погляд упав на Ганну. Вона сиділа на канапі й держала в руках якогось листа, Дмитрій зробив гримасу незадоволення: це була записка від тьоті Клави. Ганна зиркнула на чоловіка і спитала його спокійним голосом:

— Відкіля цей лист, Дімі?

— Прочитай уважніш, і ти, мабуть, сама догадаєшся, — сказав він, повертаючись до стіни.

— Це від тих же дам?

— Мені здається, що тобі нема ніякого діла до моїх листів, — грубо кинув Карамазов. — Хто тебе просив лазити в мій паперовник?

Ганна здивовано подивилась на чоловіка.

— Я зовсім випадково натрапила на цю записку, — сказала вона. — Мені потрібні були гроші на цукор... і, значить, нічого хвилюватись. Хіба ти раніш не дозволяв мені розпоряджатись своїм майном без спеціальних на це інструкцій? Чи, може, ти тепер щось маєш ховати від мене? Так тоді треба сказати — і тільки.

Дмитрій зиркнув на дружину. Вона так щиро говорила, їй були такі сумні очі, що в нім раптом прокинулось почуття огиди до себе.

— Ти мене пробач, Ганнусю, — сказав він. — Я й справді різко висловився... Але виною цьому настрій: я сьогодні спав дуже погано.

Карамазов обняв Ганну і став ласкати її. Він нарешті підтвердив її припущення. Записка, звичайно, від "тих же дам". Але що ж тут такого? Тьотя Клава (він майже несвідомо заговорив саме про цю даму, не згадуючи Аглаї) така собі міщаночка, і він це прекрасно розуміє. Чи, може, вона думає, що він все-таки закохається в неї? Тоді це зовсім несерйозно.

Ганні хутко забилося серце, і вона зупинила свій тривожний погляд на чоловікові.

— І ти це правду говориш? — спитала вона.

— Що з тобою, Ганнусько? — сказав Карамазов. — Яку це правду ти маєш на увазі?

— А от таку, — зітхнула Ганна. — Мені, Дімі, і в голову не приходило в чомусь серйозному запідозрювати тебе, але зараз я дивуюсь твоїй красномовності.

— Ну, от уже й красномовність не подобається. Карамазов держав у зубах ніжно-смагляве вухо своєї дружини й розгублено дивився на стелю. Він зрозумів, що спросонку видав сам себе й що виправити вже не можна. І тому, коли Ганна вперто повторила своє запитання: "ти це правду говориш?", у нім спалахнула злісь.

— Ні, — різко сказав він. — Я брешу!

Ганна добре знала чоловіка і чекала такої відповіді. Але вона знала й те, що після таких вибухів він остаточно обезвольється.

— Ах, Дімі! Боже мій, Дімі! Що ти робиш із собою? Справа ж зовсім не в цих дачницях. Невже ти гадаєш, що я вже не вмію поважати себе?

Дмитрій слухав дружину й нічого не чув. В цей момент він і не міг чути, бо мислі й почуття раптом покинули його і він лежав мертвим шматом м'яса. Так із ним завжди бувало після сварки з Ганною.

— Ах, Дімі! Ти зовсім даремно так про мене думаєш. От познайом мене з цими дачницями, і я тобі доведу це... Ти обіцяєш познайомити?.. Ну?

— Я зроблю все... що хочеш, — сказав Дмитрій. — Тільки, будь ласка, вийди відціля.

Ганна не примусила довго прохати себе, і за якусь хвилину її вже не було в кімнаті. Тоді Карамазов вийняв із чемодана купальний костюм і, покликавши товариша Вовчика, пішов із ним до річки.

— Ти подивись на ці обличчя, що обминають нас, — сказав лінгвіст, посилаючи до ніг свого сетера. — Зверни увагу, як вони дивляться: їй-богу, як вороги. От психологія! Коли приїхав на відпочинок, то обов'язково пан.

— Вони, очевидно, мають рацію так думати.

— Так, по-твоєму, треба знищити всі будинки відпочинку?

— По-моєму, треба залишити цю тему, бо все одно з порожніх фраз ми не виберемось. Коли ці дикуни не хочуть вбачати в тобі трудової людини й не хочуть розуміти, що ця людина має право за якийсь рік чи то два роки відпочити один місяць, то твоє обурення проти них є цілком

законне явище. Але, з другого боку, цілком законно й вони обурюються проти тебе, бо, по-перше, ти не один, а таких, як ти, тисячі, по-друге, не всі ці тисячі уміють коректно поводитись із цими людьми й, по-третє, ми й справді в порівнянні з ними — пани.

— Словом, і тут тупик? — сказав товариш Вовчик.

— Що ти хочеш цим відзначити?

— Те хочу відзначити, що ти й справді трагічна фігура. Всюди ввижається тобі сама безвихідність.

— Очевидно, така вже вдача мені, — сказав Дмитрій і широко позіхнув.

Вони підходили до річки. На пристані суетились портовики і щось вигражали з підвод. Пароплава ще не було, не було й вітерця, так що ріка стояла як дзеркало. Ранок був винятковий: після дощів ночі стали холодніти, і холодок нічний затримувався на воді, аж поки сходило сонце.

— Ну, вже скоро почнемо полювати, — сказав товариш Вовчик і від задоволення крякнув.

Карамазов одв'язав свій каюк, і вони, відпливши сажнів три від берега, кинулись у воду.

І тоді ж хтось недалеко зареготав, Карамазов подивився і побачив у купальних костюмах Аглаю і тьотю Клаву. Вони стояли на річному пляжі й готувались лізти в воду.

— Драстуйте, мої голуб'ятка! — закричав товариш Вовчик.

— Здоров був, голубе! — відповіла йому криком тьотя Клава.

Дмитрій відчув, що йому стало важко дихати. Він наздогнав свій каюк і вліз у нього. Цілу ніч Аглая не давала йому спокою, цілу ніч він мріяв про зустріч із нею (наче він не бачився з нею сто років), і от на ранок він раптом зустрічає її в купальному костюмі. В ньому в перший раз прокинувся до неї справжній стривожений самець. Він безсоромно дивився на її таз, на її груди і ніяк не міг одірватись. Йому захотілось зареготати й так дико, як, очевидно, реготала первісна людина. Йому навіть прийшла думка підпливти до флоберівських дам і жартуючи схопити в свої обійми Аглаю.

— Ану покажи, як ти плаваєш? — закричала Аглая, звертаючись до Карамазова й так випинаючи груди, ніби вона збиралась летіти до нього.

— Ah, mon Dieu! que dites-vous là . —крикнув товариш Вовчик.

— I ти тут, mon ami? I ти? Que vous etes aimable de venir me surprendre ainsi .

— Але компенсація, мадмуазель. J'espere que vous me ferez l'amitie de diner avec moi

— C'est une grave question qui demande reflexion

— Будь ласка, подумайте. Бо я до обіду дістав прекрасного вина.

Товариш Вовчик уже сидів у каюку напроти Дмитрія і поволі гріб до пляжу.

— Ти знаєш, — сказав він, звертаючись до свого приятеля. — Я говорю про загадковість, що за неї сховались наші дами. Її все-таки можна розшифрувати.

— Яким же це чином?

— Дуже просто, — тихенько засміявся лінгвіст. — Ми їх напоїмо добрим міцним вином — і вони нам усе розкажуть.

— Ти так думаєш?

— Я цього певний... Тим паче, що дами не від того, щоб колись із нами випити. Оце недавно тьотя Клава так прямо мені й сказала, що вона хоче "кутнуть".

Карамазову ця думка теж подобалась. Не тому, що йому хотілось "розшифрувати", як говорив товариш Вовчик, московських дам — ця загадковість із кожним днем його все менше й менше цікавила, — а тому, що сьогодні він побачив прекрасне Аглаїне тіло, тому, що йому захотілось кусати її. Йому метнулось у голові, що п'янка може утворити непогану обстановку, і він уже напружено шукав місця для оргії.

— Я бачу, що ти поділяєш мою думку, — сказав товариш Вовчик.

— Я її цілком поділяю.

— Ну, так тоді допомагай мені, друже. Я думаю зараз атакувати наших дам і сподіваюсь, що сьогодні вночі ми будемо з ними пиячити,

— Але де ж ми з ними зійдемося? — спитав Карамазов.

— Про це я вже подумав. Годині о восьмій ми сядемо в каюк, заберемо з собою що треба й поїдемо на Зелену Косу. Там можна буде навіть огнище розвести.

На Зелену Косу? Прекрасно. Як це він про неї не подумав. Це ж такий затишний куточок, що кращого й не треба. Там навіть можна буде й заночувати... саме в копицях сіна.

— Ти добре придумав, — сказав Карамазов. — Я з охотою підтримаю тебе.

Товариш Вовчик ще раз від задоволення крякнув і змовк: вони вже були біля флоберівських дам.

— Що ви там секретничаєте? — спитала тьотя Клава, коли каюк легко сів на пісок пляжу.

— Це я кажу Вовчикові, — знайшовся Дмитрій, — що пора вже вас познайомити з моєю дружиною.

— Ти це серйозно говориш? — спитала Аглая, примружуючи очі.

— Цілком серйозно... і ми зробимо так: я вас познайомлю з Ганною, а ви нас познайомите з чоловіком тьоті Клави.

Аглая поспішила погодитись. Більше того: вона гадає, що треба це зробити сьогодні увечері.

— Тільки не сьогодні, — кинув товариш Вовчик і поінформував дам про свій план щодо випивки.

Дами план прийняли, але Аглая сказала, що перш за все вона хоче познайомитися із Ганною.

— Чому це "перш за все"? — незадоволено спитав Дмитрій. — На цю історію ще буде час.

— Але й на випивку буде час, — уперто сказала Аглая. Вона так рішуче стояла на своєму, що за кілька хвилин Вовчик уже виходив із себе. Тоді дами несподівано почали вдягатись і демонстративно покинули пляж.

— І на чорта тобі треба було говорити про це знайомство? — незадоволено сказав лінгвіст.

Але Карамазов і сам проклинав себе за необачність. У всякому разі, друзі вже знали Аглаю і зрозуміли, що ніякої вечірки не можна влаштувати, доки вони не задовольнять цю капризну й уперту дівчину.

VI

Звести Аглаю з Ганною вдалось тільки на четвертий день після розмови на річному пляжі. Це трапилось увечері біля хвіртки, саме на тому місці, відкіля флоберівські дами починали чергову гулянку з своїми кавалерами. Зустріч була холодна, і це особливо відчули Ганна.

— Чого це ви так цураєтесь громади? — спитала Аглая, беручи під руку дружину Карамазова.

— Відкіля це ви взяли? — в свою чергу підвела брови Ганна.

— От тобі й маєш! Скільки вже часу живемо тут, а вас жодного разу не бачили на вулиці. Хіба це не замкнутість?

— Ганна страшенна індивідуалістка, — пожартував товариш Вовчик.

Тьотя Клава ні з того ні з сього засміялась, дрібненьким і негарним смішком.

— А я от думаю, що тут зовсім інша причина, — сказала Аглая. — Ти, Дімі, як думаєш?

Карамазов іздригнув. Він зовсім не чекав, що Аглая буде так фамільярно поводитись із ним у присутності Ганни.

— Я вас прослухав, — червоніючи сказав він. — Про що ви там?

— Цебто я? — Ну да, ви!

— Ти подумай, тьотю Клаво, — засміялась Аглая. — Він уже до мене звертається на "ви".

— Ха, ха! — знову розсипалась дрібним і неприємним смішком друга флоберівська дама.

Утворилось ніякове становище. Таке ніякове, що навіть товариш Вовчик відчув це.

— Ви Дмитрія не зрозуміли, — раптом спокійним голосом сказала Ганна. — Він під цим "ви" мав на увазі й вас, і мене.

— Ти, Дімі, підтверджуєш це? — спитала Аглая і уважно, навіть з деякою повагою подивилась на Ганну.

— Звичайно, — зрушив плечима Дмитрій і вийняв Портсигара.

Він уже взяв себе в руки, і обличчя йому було спокійне.

— Так от що, — сказала Аглая. — Чи не тому ви так рідко виходите на вулицю, що не хочете зустрічатись із міщанками?.. Так би мовити, тікаєте від обивательського оточення? Я не помиляюсь?

— Я тільки не знаю, кого ви маєте за міщан? — спокійно спитала Ганна. :

— Кого я маю? Ну хоч би саму себе, тьотю Клаву й так далі.

— Я вас так мало знаю, що вважати вас за міщан поки що не ризикую.

— Ну, а як узнаете — тоді ризикнете? Ганна взяла свою косу й положила її на груди. Вона помовчала декілька секунд і нарешті сказала:

— Тут і ризикувати нічого. Коли ви міщанки, то, значить, міщанки... Але я сподіваюсь, що маю справу з людьми іншого гатунку.

Тьотя Клава по-солдатськи скинула свою голубу парасольку на плече і взяла праву руку "під козирок".

— Рад старатись, ваше-ство! — чітко сказала вона, звертаючись до товариша Вовчика.

Знову утворилось ніякове становище, Ганна, звичайно, зрозуміла, що тьотя Клава глузує з неї, але тепер вона вже не зуміла розрядити напружену атмосферу й мовчки дивилась убік.

— Давайте покинемо ці розмови, — сказав товариш Вовчик.

— Навіщо це робити? — промовила Аглая. — Ця тема дуже цікава... Ти, Дімі, як гадаєш?

Карамазов нічого не відповів на це запитання і раптом зробив кілька кроків убік.

— Почекайте мене, будь ласка, хвилини дві. Я зараз буду тут.

— Це ж ти куди збираєшся втекти? — не без іронії сказала Аглая.

— Нікуди я не думаю тікати, — грубо кинув Карамазов. — Я йду в буфет води напиться.

— А чому ти думаєш, що ми води не хочемо? Правда, Ганно?

— Так, і я хочу води, — сказала Карамазова.

— Ну, так тоді ходімте всі, — незадоволено кинув Дмитрій.

Вони вже стояли посеред базару, недалеко від "буфету найкращих фіалок І. Л. Карасика". Саме в цей буфет і рушили вони.

— Я думаю, — сказала Аглая, сходячи на ганок, — що шановний І. Л. Карасик угостить нас не тільки фіалкою, але й святою водою?

— Про що ви говорите, баришня? — спитав крамар, люб'язно усміхаючись.

— Я говорю про святу воду, цебто—про горілку.

— Ви, очевидно, гадаєте, що я, крім фіалки, продаю ще й горілку з-під поли? — ображено сказав І. Л. Карасик.

— Я не тільки гадаю, алей певна, що це так. Крамар із задоволенням подивився на своїх гостей і раптом заметушився біля столиків.

— Ну, коли ви так певні, то хай буде по-вашому... Якої ж вам горілки треба і скільки ви її подужаєте?

Компанія зареготала: мовляв, так би й давно. І нічого куражитись. Хіба вони не знають, що І. Л. Карасик симпатична людина і, як усяка симпатична людина, вмів кожному прислужитись?

— Ми серйозно будемо пити горілку? — сказав Карамазов (він хотів сказати "ти серйозно думаєш пити" іякось не міг цього вимовити в присутності Ганни).

— Звичайно, серйозно! — сказала Аглая. — Чому ж не пити? Хіба ти не пропонував мені влаштувати п'янку?

Карамазов почервонів і звів свої брови. Цей цинізм, що ним бравувала сьогодні Аглая, його вже починав нервувати. Він усім корпусом зробив різкий рух і одійшов до дальнього столика. За ним пішла й тьотя Клава з Вовчиком: лінгвіст теж був незадоволений.

— Дімі — страшенний чудак, — говорила Аглая, взявши за руку Ганну, і так говорила, ніби нічого не трапилось. — Вранці, знаєте, ледве скандалу не підняв, що я не хочу з ним пиячити... А зараз чомусь сам одмовляється,

Ганна холодно подивилась на Аглаю.

— Я тільки не розумію, для чого це ви мені говорите, — сказала вона.

— Як для чого? Для того, щоб ви випили зі мною, бо мені зараз дуже хочеться випити.

— А мені, на жаль, не хочеться. Давайте краще підемо на свіже повітря.

— Ви зовсім не п'єте?.. Чи, може, тільки зараз одмовляєтесь?

— Чому ж не п'ю? — вимушено всміхнулась Ганна. — Іноді і я п'ю, але сьогодні я не хочу. Я гадаю, що й ви не маєте великого бажання: в таку духоту не п'ють горілки.

Аглая знову взяла Карамазову за руку і з співчуттям подивилась на неї.

— Що духота, то це ви правдиво говорите, — сказала вона. — Але не в одній же духоті справа; я думаю, що вам усе-таки важко—вам, комуністам.

— Чому ж нам важко?.. Ви зовсім даремно співчуваєте.

— Невже вам можна пити горілку? — з робленим здивуванням спитала Аглая.

— Звичайно, можна. Хіба ви не чули?.. Але, як-то кажуть, у міру.

— Словом, золота серединка? Ну що ж, і це добре. Отже, зробіть мені милість і випийте зі мною "в міру".

Вона не дочекалась відповіді і, підбігши до крамаря, запропонувала йому поставити на один із столиків пляшку горілки. Потім, підлетівши до компанії, схопила Карамазова та товариша Вовчика за руки й потягла їх до Ганни.

— Я теж думаю, що зараз не варто пити, — сказав товариш Вовчик.
— І справді духота страшенна.

— Ну от, і цей тієї ж співає... А що ти мені вранці говорив?

Карамазов зиркнув на Аглаю, зробив рішучий крок до крамаря.

— Чи нема у вас якогось кабінету, де можна було б посидіти? — спитав він.

— Як так нема! — ні з того ні з сього образився І Л. Карасик.

— Так би й давно! — сказала Аглая і, здається, п'ятий раз узяла Ганну за руку. — Чудачок цей Дімі, страшенно неврівноважена натура... Ви вже давно з ним живете?

Підійшла до Ганни й тьотя Клава і теж узяла її за руку.

— Ви мені, їй-богу, подобається, — сказала вона. — Я завжди гнівалась на Дмитрія, що він так із вами поводить.

— Я вас не розумію! — кинула Ганна й розгублено подивилась на товариша Вовчика: вона раптом відчула себе зацькованим звірком.

— Ну, як же так? — промовила тьотя Клава. — Хіба це гарне поводження, коли він тільки сьогодні спромігся вивести вас на люди.

— Тут Дмитрій ні при чому. Я сама нікуди не хотіла виходити.

— Сама? Ну, це інша справа. Товаришка Ганна, очевидно, відпочиває, фунти, так би мовити, набирає. Це — зовсім непогано.

Вони вже сиділи в кабінеті, і біля них метушився крамар. Карамазов перетворився. Коли за якісь півгодини він був похмурий, то тепер на його обличчі ввесь час грала весела усмішка і він щедро розкидав дотепи та сентенції. Аглаїн цинізм, що спершу його приголомшив, скоро став за те джерело, яке напоїло його чарівною водою і дало йому, так би мовити, "наплювательський" настрій. Він добре знав, що Ганна давно вже рветься додому, що флоберівські дами не дадуть їй спокою, і, нарешті, знав, що вже, можливо, недалеко навіть до скандалу, але все це вкупі не тільки не тривожило його, все це вкупі підштовхувало його робити те, що

іншого разу він би, безперечно, не зробив. Він згадував сьогоднішній ранок, згадував Аглаїне тіло, і йому хотілось мучити Ганну — мучити за те, що вона не дає йому взяти це тіло... і взагалі так уперто стоїть йому на дорозі.

— Ну, і хто ж буде пити? — безпорадно махнув рукою лінгвіст, коли крамар наповнив келихи.

— Хіба ти не думаєш? — сказала Аглая. — Ну так тоді давайте втрюх... Ви, Ганно, теж, звичайно, не будете?

— Не буду.

— Добре... Який же нам тост придумати?.. *Avancez un peu* , — знову звернулась вона до Ганни.

— Я погано розумію французьку мову.

— Вона каже, — неохайно і з почуттям власної гідної сті кинула тьотя Клава, — щоб ви трохи подвинулись.

— *Mille pardons* за французьку мову. Але, *messieurs, laissez-moi seulement m'installer* .

Аглая раптом перехилила келих і випила свою горілку. Випила й тьотя Клава та Карамазов.

— А тепер можна й тост придумати, — сказала Аглая після другого келиха. — Я випила, товариство, за відважних і вольових людей. Чуєте? Я випила за безумство хоробрих. Але не за те безумство, що виродилось у сорре нтівського міщанина Пешкова, — я випила за те безумство, що привело троглодита до стану вишуканої європейської людини. Я випила за те безумство, що не знає тупиків і горить вічним огнем стремління в невідомі краї. Я випила за безумство конквістадорів... Ви мене, Ганно,

розумієте? Дозвольте вам одрекомендуватись. Я — нова людина нашого часу. Я — одна з тих молодих людей, що як гриби виростають біля ваших ком'ячейок і яких ви не помічаєте. Дмитрій Карамазов, ти знаєш, хто перед тобою сидить? О, ти не знаєш, як сказавши Гоголь хто сидить перед тобою. Це сидить твій антипод. Але ви мене все-таки, я бачу, не розумієте. Ах, друзі дорогі... Давайте ще вип'ємо за безумство.

Аглая знову перехилила келих. Обличчя їй розчервонілось, і очі блищали химерним блиском. Карамазов із захопленням дивився на дівчину.

— Іще я хочу сказати, друзі мої, що хоч це и дивно, а породив мене не хто інший, як ваша ячейка. Це моя рідна мама... Ну, от уявіть собі. Росте десь, в якомусь, скажемо, "вузі" дівчина. Дівчина, що називається, кров із молоком. Від природи її покликано до кипучої діяльності — не тієї, що комсомолить у пустопорожнє... ну, скажемо, якоюсь нудною доповіддю чи то "собачим завулком", а тієї, що, скажемо, Перовська. І от кличе її ячейка і каже: "так от що, свідомо юнко, будеш ти у нас кандидаткою у комсомол... Твоє яке походження?"... А на чорта мені це походження? Не я ж робила батька? А він мене зробив!

— Мабуть, твоє походження все-таки темненьке, — сказав товариш Вовчик.

— А ви, Ганно, як думаєте? Темненьке моє походження?

— Я думаю, що мені вже пора додому, — сказала Ганна й підвелась із стільця.

— Ні, почекайте! Я ще не скінчила. — Аглая грубо взяла за руку Ганну й посадила її. — Так от. Що ж мені робити? Ви розумієте — мене від природи покликано до кипучої діяльності, і я хочу творити життя. Не так, як його творите ви, Ганно, і не так, як ти, Дмитрій Карамазов (вона знову випила келих горілки), а так, як її творили хоробрі на протязі тисячі

років... Ви, звичайно, кажете, що я проповідую ідеологію нової буржуазії — хай буде по-вашому. Але й буде по-моєму, бо ми—я й тисячі Аглай у спідницях та штанях — не можемо далі жити без повітря.

— Вам, мабуть, дуже душно! — раптом зіронізувала Ганна.

— Parbleu, j'etouffe. Je vous prie de baisser la glace, pour nous donner un peu d'air .

— Я вам уже говорила, що я погано розумію французьку мову.

— Вона говорить, — зі злістю сказала тьотя Клава, — що вона задихається і просить вас відчинити вікно.

— А, це зовсім інша справа, — знову зіронізувала Ганна.

Карамазов раптом зірвався з місця і підійшов до дружини.

— Ти, Ганно, очевидно, хочеш додому? — різко сказав він. — Так я можу провести тебе.

— Я зовсім не п'яна й тепер уже додому не збираюсь, — спокійно промовила Ганна. — Так я збираюсь! — кинув Карамазов. — Ходім! Тьотя Клава й Вовчик теж підвелись. Підвелася й Аглая.

— Я передчувала, що з цієї зустрічі нічого гарного не вийде, — сказала тьотя Клава.

— А що ж мусило вийти? — наївно спитав лінгвіст. Дама легенько посіпала його за ніс і подала свою руку для поцілунку. Вона нарешті заспокоїлась і сказала йому, щоб він завтра приходив до них із Карамазовим: мовляв, чому не проїхатись у город К. на кілька годин. Словом, треба ще познайомитись із К. Поїздка, мабуть, буде цікава, бо

година прекрасна й потім, на пароплаві можна набратись нових вражень. Товариш Вовчик погодився. Тоді тьотя Клава взяла під руку Карамазова і зробила і йому таку ж пропозицію.

Дмитрій теж погодився і, скинувши на плече тьоті Клавину парасольку, пропустив уперед Аглаю й Ганну: та, і друга цілу дорогу йшли мовчки.

— А все-таки весело жити "на етом світє, господам" — сказала Аглая. — Це, здається, твої, Дімі, слова?

Карамазов мовчав. Він замислився. Він думав про те, про що недавно говорила Аглая, і мислі йому наздоганяли одна одну. Він і справді стикнувся з цікавою дівчиною. Їй йому тепер уперто лізло в голову, що ця зустріч може скінчитися маленькою драмою і що в цій драмі головними особами будуть, очевидно, троє: він, Аглая та Ганна,

— Товариство, — сказав товариш Вовчик. — А хто з вас розплачувався з І. Л. Карасиком?

Лінгвістові відповіла мовчанка: очевидно, ніхто про це й не подумав.

— Ну, таке відношення до крамаря я можу назвати тільки свинством.

— Нічого подібного, — сказала тьотя Клава. — За І, Л. Карасика нічого турбуватись: коли він сьогодні не взяв, то візьме завтра. І завтра йому краще брати, бо завтра ви в нього ще щось купите.

— А воно й правда! — погодився лінгвіст. — Розрахунок правильний. Якийсь Перерепенко до цього ніколи не додумається.

Коли приятелі підійшли на другий день до того будинку, де квартирували дачниці, їх зустріла Аглая незадоволеним обличчям і сказала, що кавалерам зовсім не личить спізнюватись на цілих півгодини. Словом, тьотя Клава розгнівалась і поїхала сама. Аглая, звичайно, на них уже не гнівається і просить їх зайти в кімнату. До речі, вони познайомляться із Женею (мужчина в золотому пенсне). У нього зараз страшенно болить якийсь зуб... очевидно, зуб кастрованої мудрості.

— Прошу! — сказала Аглая й відчинила двері. — Заходьте, панове-товариство!

На друзів війнуло вишуканою парфюмерією. Пахла пудра, пахли духи, і здавалось, що кожний закуток і кожна річ цього помешкання набралась приїсного запаху. На туалетному столі стояло кілька ваз із квітами, на вікнах лежали французькі романи. Товариш Вовчик почав було розмову про вчорашній вечір. Але Аглая, очевидно, не мала охоти говорити про це.

— Мені здається, що я вчора така ж була, як і завжди, — сказала вона.

— Безперечно! — поспішив погодитись лінгвіст і, положивши на вікно якийсь старомодний французький роман, що його встиг уже переглянути, сказав:

— Ну, а де ж ваш мужчина в золотому пенсне?

— А от зараз ми його покличемо, — сказала Аглая, — Євгенію Валентиновичу! Ану-бо йдіть сюди.

За дверима, що в другу кімнату, хтось засуетився і, нарешті, мужчина в золотому пенсне з'явився на порозі.

— Євгеній Валентинович, — одрекомендувала його Аглая. — Чоловік тьоті Клави.

Нова людина мовчки стиснула руки друзям і почала бігати по кімнаті, ввесь час тримаючись за хворий зуб. Цей типовий інтелігент із профсоюзу — чемний і тендітний, — він зараз забув гарний тон і не звертав уваги на приятелів. Карамазов уважно розглядав його й думав, що цей мужчина в золотому пенсне обов'язково мусить бути Євгеній Валентинович, бо інакше його й назвати не можна. Не Іванович або Петрович і не Денис або Степан, тільки Євгеній Валентинович. Правда, можна було б його назвати ще Валентином Євгенійовичем. Але, по суті, це все одно.

— Ти, очевидно, дивиєшся, чому в мене так багато французьких романів? — спитала Аглая, звертаючись до Вовчика.

— Коли хочеш, я дуже дивуюсь, — сказав лінгвіст. — Навіть страшенно дивуюсь.

— А коли не хочу?

— Тоді я можу й не дивуватись. Словом, я маю бажання вгодити тобі... ти як думаєш?

Аглая сказала Карамазову, що вона вже змінила свій погляд на Вовчика і що тепер їй він починає подобатись. Лінгвіст подякував за компліменте.

— Ну так все-таки: чому ж у тебе так багато французьких романів? — поцікавився Карамазов.

— Це, бачиш, моя спадщина від прадіда. Він залишив мені дуже непогану бібліотеку.

— Чи не був твій прадід культурним поміщиком?

— Як би тобі сказати... Треба гадати, так. Власне, не зовсім так, але все-таки так.

— Може, ти мені назвеш його прізвище? Чи не князь це, припустім, Волконський?

— Чому це обов'язково Волконський, а не якийсь Мазепа?

— Тому що як до першого, так і до другого ти маєш таке відношення, яке я маю до Чандзоліна, припустім.

— Даремно ти так думаєш! — сказала Аглая і зробила хитреньке обличчя: мовляв, вона зараз хоче помовчати, але згодом Карамазов не тільки почує це прізвище, — він навіть трохи і здивований буде.

— Можливо, я й помиляюсь! — кинув Дмитрій і тут же подумав, що Аглая чим далі, то більш намагається заінтригувати його. І московське походження, і її порівняно чиста українська мова, й, нарешті, культурний прапрадід — усе це підтверджує його припущення.

Товариш Вовчик захотів висловити своє співчуття чоловікові в золотому пенсне.

— Вам, мабуть, дуже болять зуб? — спитав він. — Я знаю, як болять зуб, це щось жахливе.

— Мугу! — відповів Євгеній Валентинович і знову схопився рукою за щоку. — Мугу.

Тоді лінгвіст ударив себе по колінах і почав запевняти, що йому, чоловікові в золотому пенсне, є прямий сенс піти до зубного лікаря. Вовчик із цим лікарем зустрівся кілька днів тому і вважає, що це страшенно симпатична людина. Невже Євгеній Валентинович не хоче шукати

допомоги в названого ескулапа? Вовчик певний, що мужчина в золотому пенсне не пошкодує. Ну... як?

— Звичайно, треба піти туди, — сказала Аглая за свого родича, що крім "мугу" нічого не міг вимовити.

Ну й добре! Вони підуть до зубного лікаря, і зуб на якусь годину покине тривожити... Чи не хоче й Аглая пройтись? Може, тоді й Дмитрій не проти?.. Словом, давайте підемо всі. Правда, надворі душно, але треба ж допомогти людині, Євгеній Валентинович грає в футбол? Ні? Нарешті, він, безперечно, грає в шахи. Так?.. Ну й добре. Коли зааніміє зуб, вони зіграють у шахи.

— Але коли ж ти поведеш Євгенія Валентиновича до лікаря? — всміхаючись, нагадала Аглая.

Товариш Вовчик заметушився: мовляв, він це зробить із великою охотою й негайно. Словом, давайте збиратись.

— Ах, який ти балакучий, — сказала Аглая. — Чи не пора тобі взятись за діло? Женю ти, звичайно, поведеш сам, бо нема ніякого сенсу всім нам пектись на сонці.

Товариш Вовчик іще більше засуєтився. Він прекрасно розуміє, що треба негайно побачити ескулапа, і компанія тут ні при чому. Він хапає свій капелюшок, одчиняє двері й пропускає в них у порив гарячого вітру — мужчину в золотому пенсне. Євгеній Валентинович бере в руку свою руду борідку й мало не вибігає. Таким чином, у кімнаті порожніє і в ній залишаються Дмитрій та Аглая.

— Ну, слава Богу, — кинула дівчина й з полегшенням зітхнула, — Так обрид зі своїм зубом, що хоч тікай у Москву.

Карамазов нічого не сказав, йому раптом тривожно забилося серце. До вчорашнього дня він почував себе багато спокійніш. Звичайно, Аглая йому одразу ж подобалась, звичайно, йому колись вирвалась фраза, що він хоче зійтись із нею. Але то було тільки туманне передчуття, і він, наприклад, ніколи не шукав тем про кохання, він завжди говорив з Аглаєю як із звичайним розумним товаришем.

Тепер не те. Він раптом відчув її присутність у цьому городку, так би мовити, фізіологічне, і це почуття почалось не вчора, а певніше — в той вечір, коли йому з нею не вдалось зустрітись, коли він так мучився цілу ніч. Навіть і не в той вечір — це почалось із першої зустрічі з нею на пароплаві, тисячами невидимих психологічних ниток він зв'язувався з нею до вчорашнього дня, і вчорашній день був тільки логічним і неминучим висновком. Хіба випадково вона показала йому своє тіло в купальному костюмі? Хіба випадково вона вчора увесь вечір намагалась одрекомендувати себе? Хіба випадково він почув цю апологію безумства хоробрих на фоні вранішньої зустрічі, тієї зустрічі, коли вона стояла на пляжі в потоках сонця і демонструвала йому своє здорове рубенсівське тіло? Нічого випадкового нема, всякий випадок зв'язано з тою чи іншою основою, і обумовлюється він певними причинами, і коли причини були, то інакше й трапитись не могло. І згадуючи її вчорашню розмову про безумство хоробрих, йому до болю захотілось бути таким же безумним. Йому захотілось схопити її в обійми й закричати побідним криком дикого переможця. Перед ним на мить промайнули сумні, осточортілі очі його Ганни, і він уже більше нічого не бачив. Він зовсім не думав про те, як вона прийме його ласки. На нього в цей момент навіть не вплинула обстановка, що, безперечно, не відповідала його намірам. Він уже нічого не бачив, крім цієї привабливої дівчини і її мигдалевого погляду.

Карамазов нахабно подивився на Аглаїн торс і зупинив на ньому свої очі.

І він, очевидно, мав рацію. Інакше навіщо б служба зачиняла віконниці? Чи, може, Аглая хоче затримати спеку? Так ні, цього не може бути! Вона, безперечно, шукає півтемряви. Треба бути рішучим, і тільки.

В кімнаті темніє тією денною темнотою, коли, й заплющивши очі, відчуваєш ясний безхмарний день і згорілопорожні вулиці заштатного городка. Крізь одну віконницю лізе вогняна лапа південного сонця й, полоснувши по вазах із трояндами, легко лягає на стіну.

Аглая поправила декольте свого рожевого плаття й скинула на Карамазова очі.

— Дмитрій, іди-но ближче до мене, — сказала вона. — Ти хочеш абрикосової води?

— Дякую! — кинув Карамазов і зупинився біля дівчини.

— Не хочеш?.. Ну, тоді я сама вип'ю.

Вона підійшла до глечика й з ним сіла на своє попереднє місце. Ковтаючи невеличкими ковтками жовтувату воду, вона говорила йому про Євгенія Валентиновича й раптом поцікавилась його родинними справами. Словом, вона хоче ще дещо взнати про нього й особливо її цікавлять факти, так би мовити, глибоко інтимного характеру. Ну от, знову, припустім: які ж, нарешті, в нього взаємовідношення з дружиною? Вона його колись запевняла, що він не любить свою Ганну, але це ж був тільки жарт. Вона, звичайно, нічого не знає, а її дуже цікавить, як він ставиться до своєї дружини.

Доки Аглая подавала запитання, так би мовити, "взагалі", Карамазов готовий був їй відповідати. Але коли вона фамільярно заговорила про Ганну, йому неприємно стиснуло серце: він несподівано образився за дружину. Мовляв, чому це Аглая не дає їй спокою? За кілька хвилин перед тим він не міг навіть припустити, що в нім прокинеться таке

почуття. Але зараз воно навіть затривожило його. Звичайно, він уже не любить, він сьогодні навіть ненавидить Ганну. Але з нею зв'язано такі гарні хвилини, що він не може не поважати її якоюсь своєрідною повагою. У всякому разі, він рішуче одмовляється згадувати сьогодні її ім'я в присутності Аглаї, так принаймні диктують йому норми елементарної етики.

— Може, Ганни ми не будемо чіпати? — спитав Карамазов. — Невже тобі не обридло говорити про неї?

— Чому це? — дитячими очима подивилась на нього Аглая. — На мій погляд, вона все-таки цікава жінчина.

— Я гадаю, що їй зовсім не місце в нашій розмові.

— В нашій розмові? От тобі й маєш! Чому це в нашій розмові?..

Аглая зрушила праве плече й сказала:

— Ти переконаний в цьому?.. Ну що ж, добре! Я її це буду чіпати.

Вона змовкла, мовчав і Карамазов. Розмова перервалася на дуже невдалому місці, і тому утворилось таке враження, ніби хтось когось і якось образив. Дмитрію прийшла думка, що Аглая зрозуміла причину його небажання говорити про Ганну, і йому стало ніяково. Чому й справді не поінтимничати?.

— Ти дуже хочеш знати, як я ставлюсь до Ганни? — спитав він.

Аглая бистрим рухом розправила на колінах своє рожеве плаття, подивилась кудись убік, помовчала трохи й раптом сказала тихим, але рішучим і впертим голосом:

— Я це дуже хочу знати.

— Ну, так от: із своєю дружиною я вже давно в натягнутих відношеннях. Приблизно років три.

— Як розуміти тебе: ти вже розлюбив її, чи щось інше треба мати на увазі?

— Бачиш, — сказав Карамазов, — мені важко з'ясувати це. Сказати, що я її розлюбив, — не можна. Але й сказати, що я її люблю, теж не можна.

Аглая підвелася з стільця, пішла до канапи й запалила папіроску.

— Ти хочеш сказати, — промовила вона, — що ти її ніколи не любив?

— Цього я не хочу говорити, бо це зовсім не так; я її сильно любив. Справа тут багато складніш. Тут... як би це сказати...

Він змовк і усміхнувся: йому й самому смішно стало, як важко вияснити цю родинну історію.

— Ну що ж далі? — засміялась Аглая. — Як же далі, мій глупенький хлопчику?

Карамазова раптом знервувала її фамільярність, і він різко сказав:

— Далі я одмовляюсь говорити.

— Який ти чудний, Дімі, — і Аглая подивилась на нього сумними очима, — і яка ти, мій глупиш, усе-таки нещасна людища... Так я зрозуміла тебе ще в нашу першу зустріч.

Дмитрій засміявся: йому страшенно подобається ця самовпевненість. Хто це їй наговорив такого абсурду про нього?.. Проте він на неї не ображається. Вона може говорити ще щось і в цьому ж таки дусі.

— Я, звичайно, можу говорити, — спокійно сказала Аглая. — Але ти мусиш покинути своє самолюбство й теж не бути таким самовпевненим. Словом, постановимо так, що коса наскочила на камінь. Сильна людина на таку ж сильну... Хоч, правду казати, я в тобі нічого не бачу ні від коси, ні від камня.

Остання її фраза гострим болем відгукнулася в його серці. Він нічого не має ні від коси, ні від камня? Він — той, кого вона недавно вважала за сильну вольову людину. Вона жартує чи правду говорить? Карамазов розгубився і, як ображений хлопчисько, стояв перед Аглаєю:

— Що це значить?

— Це значить, — сказала Аглая, — що не треба ображати людину, коли вона цього не заслужила, — це раз. По-друге, цим мені хочеться сказати, що я тебе знаю не гірше, ніж ти сам себе знаєш.

— Що ж ти знаєш про мене? — майже з розпачем спитав Дмитрій і тут же відчув, що йому серце завмерло. — Ти ж, здається, вважала мене за сильну людину?

— На жаль, так, як сам ти себе вважав, — промовила вона.

Аглая бачила, як вражали Карамазова її слова, але на цей раз вона, очевидно, свідомо робила їх злими. Що їй штовхало глузувати з нього? Жіноча помста за його обережне відношення до Ганни чи щось інше? В усякому разі, вона на цей раз дала собі волю. Вона на цей раз наговорила йому стільки неприємного, скільки від неї він ще ніколи не чув.

— Ти, Дмитрій Карамазов, — говорила вона, — страшенно самовпевнена людина, але в той же час ти ніколи не довіряєш своїм силам... Цієї нової характеристики ти від мене, мабуть, не сподівався почути? Правда? Ти, Дмитрій Карамазов, любиш згадувати відвагу й волю, і ти, безперечно, відважний і маєш сильну волю. Але в той же час ти, Дмитрій Карамазов, великий боягуз і страшенно безвольна людина. Ти, Дмитрій Карамазов, вклоняєшся перед культурою, і ти, безперечно, культурна людина. Але в той же час ти, Дмитрій Карамазов, страшений невіглас. Словом, ти, Дмитрій Карамазов, недоносок тридцятих років... бо й самі ці роки історик схарактеризує тим же самим назвиськом... Ти, я гадаю, не ображаєшся на мене за цю характеристику?

Йому ображаться, звичайно, нічого, хоч — правду кажучи — характеристика така ж жорстока, як і несподівана. Але він усе-таки не розуміє, навіщо вона? Чому Це їй прийшло в голову саме сьогодні говорити йому такі "компліменти"? Він ніяк не може цього втямити.

— Ти не розумієш? — сказала Аглая. — Шкода! А справа дуже проста. Милий мій, невже ти не розумієш?

Невже ти не розумієш, що я маю бажання покинути гру в темну?

— Тепер не розумію, що ти хочеш сказати цією "грою в темну"? — промовив Карамазов і відчув, як йому знову повертається колишній настрій. Він бадьоро подивився на неї і навіть спитав її, чи не знає вона, що це з ним. Що це трапилось із ним за якусь секунду?

— Я знаю, мій милий, — сказала Аглая, помітивши зміну настрою у свого співбесідника. — Але давай все-таки повернемось до твоїх фамільярних справ. Скажемо, так: коли ти зійшовся з Ганною? Ну, коротенько.

— Коли я зійшовся з Ганною?

Аглая не помилилась. Карамазов постановив зробити екскурс у минуле. Настрій зробив своє діло, й він несподівано навіть для самого себе почав. Він почав із того, що зустрівся він із своєю дружиною в обложеному місті, коли воно з тоскою дивилось на північ. Тоді стояв глибокий холодний вересень. Червона гвардія відступала й, відступаючи, ледве стримувала полки переможця. Снились далекі дні минулого: й городовий на розі, й голий осінній парк, і якась музика в кіно — нудна й невесела. Він прийшов у чека. В той час там готувались до побігу. На підлозі валялись стоси папірців, ганчірок і білизни. Він зупинився біля дверей і дивився на баришень, що рились у барахлі, напихаючи ним свої саквояжі. Саме тоді до нього й підійшла Ганна (він потім узнав, що це Ганна). Вона з тоскою здавила свою голову й притиснулась до дверей. Тоді він вийняв із кобури браунінга й підійшов до однієї скрині, де вовтузились барахольщики. Він вистрелив одній баришні в карк. Того ж дня чека розстріляла ще кількох мародерів, і того ж дня Ганна зійшлася з Дмитрієм.

— Це і все? — сказала Аглая, коли Карамазов зупинився. — Ти скінчив свою історію?

— Мабуть, усе! — кинув Дмитрій, знову відчувши якусь ніяковість ("і справді, навіщо ця зайва одвертість?").

— Коли все, то мені й цього досить... Я від тебе більше нічого не потребую.

— Ну, так як же: люблю я свою дружину чи ні? — вимушено усміхнувся Карамазов.

— Про це ти почувеш за якісь два-три тижні, — цілком серйозно сказала Аглая. — А поки що давай і справді перейдемо на іншу тему.

Вона взяла його голову й положила її на свої коліна. Карамазов здригнув: приїсний запах духів і троянд туманив йому мозок. Біла лапа

південного сонця різала очі, й денна кімнатна тиша викликала млюсть. Дмитрій майже несподівано для себе почав обережно гладити Аглаїне коліно, й, можливо, тому, що вона ніяк не реагувала на це, він за кілька хвилин схопив в обійми її ноги й, тихо скрикнувши, вп'явся зубами в її м'яке тіло.

— Що з тобою? — суворо сказала Аглая і з силою відштовхнула його від себе. — Що з тобою, Дімі?

Карамазов підвівся. Він блукав розгубленими очима по стелі, й здавалось, що він от-от кинеться на підлогу й заб'ється в припадку епілепсії.

— Що з тобою, Дмитрій? — промовила Аглая вже ласкавим голосом. — Як ти зважився на такий вчинок?.. І до того з жінкою, що з нею порівняно так недавно познайомився? Знаєш, я не чекала від тебе такої хоробрості!.. Чи, може, ти мене прийняв за баришню легкої поведінки? Ну?.. Чого ж ти мовчиш?

— Пробач мені! — ледве промовив Карамазов. — Я це зовсім несподівано зробив.

Аглая поправила своє рожеве плаття, підвелася з канапи й сказала:

— А що буде, як я розповім про це Ганні? Ну? Дмитрій не відповідав. Тоді Аглая підійшла до нього і взяла його обличчя в свої руки.

— Ну, нічого, — сказала вона. — Я на тебе не ображаюсь. Більше того — скажу одверто, — мені навіть приємно було, коли ти вкусив мене. Я переконалась, що ти є такий палкий, яким намалювала тебе моя уява. Чуєш?.. Я не ображаюсь!

Карамазову прийшла думка, що дівчина просто жартує з ним. Вона, мабуть, і справді не проти того, щоб він узяв її, але він, Карамазов,

страшенно мамулюватий мужчина й не знає, як поводитись із такими цікавими жінками. Треба бути більш рішучим, впертим, і все буде гарно. Він узяв її руку й спитав:

— Ти дозволяєш мені говорити з тобою так, як я того хочу?

— Будь ласка! — кинула Аглая, не одриваючи очей від його обличчя.
— Що ти думаєш мені сказати?

Дмитрій підійшов до вікна. За вікном в абрикосовому саду щось кричала хазяйка подвір'я й над одною з ваз дзижчала муха. На ліву віконницю сів єгипетський голуб і протуркотів своє ласкаве "супруг".

— Ну, я тебе слухаю, — сказала Аглая. — Як ти там хочеш говорити зі мною?

— Бачиш, — почав мамулювати Карамазов і почервонів. — Я страшенно хотів би мати... тебе...

Аглая засвистіла. Боже мій, як їй не свистіти, коли Дмитрій такий без кіпця наївний. Що значить "мати"? Чи не думає він, що вона так і кинеться йому в обійми? Ні, це зовсім несерйозно! І коли б хтось інший сказав так, вона б зуміла реагувати. Але йому вона радить тільки покинути свою "карамазовщину" й поважати себе і її.

— Ти зрозумів мене? — сказала вона, кінчаючи. — Ну, говори ж, Дімі.

Він нічого не відповідав і мовчки дивився кудись у простір. Він почував себе дуже ніяково. Так пройшло кілька секунд. Але от раптом він зареготав сильним і цілком природним реготом.

— Знаєш що, — промовив він. — Дозволь мені поцілувати твою голову.

Аглая з зацікавленням подивилась на нього. Вона знову взяла в долоні його обличчя й промовила ласкавим, майже матернім голосом:

— Поцілувати мені голову?.. І цього не треба робити.

— Клянусь тобі, — раптом скрикнув Карамазов. — Клянусь тобі, що в мене й тіні не залишилось поганого почуття до тебе.

— Я дуже рада, — сказала Аглая. — Я вірю. Dante avait bien raison de dire que L'Enfer est pave de bonnes resolutions . Але я дозволю тобі це зробити тільки тоді, коли трапиться те, про що я зараз думаю.

— А про що ти зараз думаєш?

— Дімі, не треба бути таким наївним, а то я зовсім розчаруюсь у тобі. Ти зараз дуже подібний до свого друга Вовчика.

Аглая підійшла до глечика з абрикосовою водою і зробила з нього кілька ковтків. Якось химерно вона виглядала зараз, і Карамазов відчув у ній щось надзвичайно рідне. Йому здалось, що саме її він загубив колись, і вона тепер прийшла до нього, така бажана, як ніхто і як ніщо. Карамазов дивився в її очі, стежив за її рухами, і йому ввижалось, що ці очі й ці рухи він бачив чи то уві сні не то наяву. Але коли це було наяву, то це було тисячу років тому. Йому навіть прийшла думка, що він, Карамазов, жив в якійсь іншій плоті ще далеко до Данте, що його допіру згадала Аглая.

— Чого це так довго нема наших від лікаря? — раптом сказала дівчина. — Як ти думаєш, Дімі?

— Очевидно, зуб виривають.

Карамазов вийняв портсигар і запалив нову папіросу. Повз вікон із криком пробігла дівтора й зникла за рогом. Знову затуркотів єгипетський голуб.

З дальнього дому відпочинку вдарили в дзвін: мабуть, скликали до другого сніданку. Біла лапа південного сонця полізла вище й поширилась.

У кімнаті стало ще душніш.

— Ну, Дмитрій, — сказала Аглая, — ти йшов би додому: я зараз думаю надягати купальний костюм. Карамазов узяв капелюх і мовчки пішов до дверей.

— Я гадаю, що ми зустрінемось увечері? — сказала йому вслід Аглая.

Дмитрій повернувся. Вона стояла, заложивши руки за голову, й загадково дивилась на нього.

— Обов'язково! — сказав він і вийшов із кімнати.

"Щось почалось", — раптом прийшло йому в голову. Не той роман, що до нього він хотів утекти од нудоти буднів нудної Ганни, — почалось щось тривожне і — тепер він певний — трагічне. Але не жах викликало воно в нім, а почуття якоїсь безумної радості, ніби він мусив на днях відкрити цілком нову й надзвичайно цікаву сторінку в своєму одноманітному житті.

Карамазов пішов до ріки. Йому хотілось зараз кинутись у воду й попливти проти течії чорт знає куди — такими сильними й рішучими рухами розсікаючи дзеркальну поверхню.

Він так ніколи не чекав вечірньої години, як того душного дня. І цілком нормальна людина не може уявити, як він мучився, коли Аглая не вийшла з дому.

Але вона не виходила й на другий та на третій день — у п'ятницю. В суботу товариш Вовчик, зустрівшись із тьотею Клавою біля квартири флоберівських дам, поставив таке рішуче запитання:

— Скажи мені от що: чому це не видно твоєї племінниці? Чи не посварилась вона з Дмитрієм?

— Не думаю, — сказала тьотя Клава. — Моя племінниця дуже розумна людина і з пустячка не буде робити трагедії.

— Ну так чому ж вона сидить дома?.. Чи, може, й вона захворіла?

ТЬотя Клава посміхнулась і нічого не відповіла. Вона підійшла до акації, зірвала плід і, зробивши з нього дитячого пищика, взяла його в свої ядро-червоні губи. Товариш Вовчик підвів білі брови й сказав з обуренням:

— По-перше, я не розумію, чого ти мовчиш, а по-друге — таємність тут зовсім не до діла. Чому не сказати прямо?

— По-перше, — обурилась, у свою чергу, тьотя Клава, — я не знаю, що мені сказати прямо, а по-друге — я тобі не жінка, і ти так не кричи на мене! Чи, може, ти хочеш, щоб я покликала Євгенія Валентиновича?

Лінгвіст раптом зблід. Він зовсім не чекав такого несподіваного повороту в розмові і, як і треба було припускати, перелякався.

— Я прошу пробачення, — сказав він. — Ти... ви не зрозуміли мене.

Але тьотя Клава вже заспокоїлась. Вона не може довго гніватись на "свого чудачка", її тільки дивують ці чоловіки: не встигне поцілуватись два чи то три рази з тою чи іншою жінкою, як уже ту чи іншу жінку починає вважати за свою власність і починає на неї страшенно кричати. Ну, добре, вона дещо дозволила товаришу Вовчику... але хіба йому цього вже досить? Тьотя Клава ніяк не чекала, щоб лінгвіст міг так скоро розчарувати її.

— Подякуй моєму характерові! — сказала вона й подала свою руку для поцілунку.

Обличчя лінгвістові взялося червоною фарбою. Він мільйон разів дякує і запевняє, що більш ніколи й не подумає кричати на тьотю Клаву. Він крикнув, їй-богу, не навмисне, і його спровокував не хто інший, як Карамазов. За якісь три дні цього чудака й пізнати не можна. Він якось змарнів, і очі йому заблищали, безперечно, хоробливим блиском. Коли Вовчик спитав приятеля, що з ним, той одверто заявив йому, що закохався в Аглаю і закохався якось там надзвичайно. Словом, "щось почалось". Вовчик як міг заспокоював його, але хіба божевільного заспокоїш?..

Він приблизно так заспокоював:

"Ну як це легенький флірт із випадковою жінкою та ще й за такий короткий термін може перетворитись несподівано в серйозну драму? Звичайно, Аглая — цікава дівчина, звичайно, Карамазов невірноважена натура, але все-таки це ж занадто. Тільки винятковий процес у безперечно хворій психіці може так підкузьмити людину."

— Саме це ти й говорив йому? — спитала їотя Клава.

— А що ж я міг говорити йому? Я взагалі не маю здібностей для такої невдячної ролі.

— А коли не маєш, — з обуренням промовила жінчина, — то не треба й брати її на себе. Хто тобі намолов, що це легенький флірт? Чого ти розписуєшся за Дмитрія?.. Чи, може, ти найнявся до Ганни за адвоката? Коли так, то можеш іти од мене.

Ах, Боже мій! Вовчику все-таки рішуче не везе. Все він якось не до речі говорить. Особливо йому не везе з жінчинами. Лінгвіст схоплює руку тьоті Клави й, оглядаючись (щоб не побачив Євгеній Валентинович), цілує цю руку п'ять, десять, двадцять разів. Тоді тьотя Клава викидає з рота зелений пищик і пропонує піти до Аглаї і поговорити ще з нею. По суті — це ж справа не її, а її племінниці, і, значить, розмовляти треба з племінницею. Тьотя Клава зараз піде в кімнату й покличе Аглаю, а товариш Вовчик мусить прямувати до абрикосового саду й там полежати в гамаку. Коли він не хоче зустрічатись з її чоловіком, йому слід перелізти через паркан, бо Євгеній Валентинович працює біля вікна і, значить, пройти непоміченим не можна.

— Тоді я краще перелізу через паркан, — враз погодився лінгвіст і, покликавши свого ловерака, пішов від хвіртки.

Стояв прекрасний південний вечір. І сьогодні перегукувались ті ж самі, що й кожного дня, занесені з Росії невгамовні гармошки. По всіх кінцях городка дівчата співали зовсім не аранжированих і все-таки надзвичайних народних пісень.

У голубому небі прорізались срібні зорі. і з ріки зайчиком плигав тендітний і легкий вітерець. Коли товариш Вовчик, перекинувши через тин свого сетера, пішов до гамака, там уже сиділа Аглая.

— Ну, так що ти хотів мені сказати? — зустріла вона його запитанням.

— Я, власне, нічого не думав говорити, — несміливо почав лінгвіст, сідаючи на траву. — Мені наказала тьотя Клава порадитись із тобою з приводу Дмитрія.

— Я тебе слухаю.

Товариш Вовчик зам'явся. І справді: що він скаже Аглаї? Може, і їй він скаже не до речі — і тоді нова неприємність. Але не можна й мовчати: коли й далі Дмитрій буде викидати таких коників, то полювання — пиши пропало! І лінгвіст, плутаючись, починає говорити. І кінчає він тим, що Аглая мусить побачитись із Карамазовим.

— Ти так гадаєш? — спитала дівчина й серйозним поглядом подивилась на свого співбесідника.

— Коли правду говорити, я нічого не гадаю. Але мені здається, що Дмитрій захворів і ти можеш допомогти йому... хоч би тим, що будеш зустрічатись із ним.

— На твій погляд, він не закохався в мене, а просто захворів?

— Нічого я в цих справах не розумію, — занервувався товариш Вовчик. — Але думаю — так.

— А я от думаю інакше, — самовпевнено сказала Аглая. — Я думаю, що він і захворів, і закохався. Але захворів саме тому, що закохався в мене. Коли хочеш, я докажу це тобі хоч завтра. Завтра зустрінусь — і ніякої хвороби не буде. Ти віриш?

— Нічого мені доказувати, — нервово кинув лінгвіст, — бо я тобі все одно не повірю.

Аглая знаком запитання застигла в гамаку: вона йе чекала такої сміливості від товариша Вовчика.

— Чому ж ти не повіриш? — спитала вона.

— А тому, що я не перший рік знаю Карамазова. Ти можеш його заспокоїти, але це все-таки паліатив.

— Хіба з ним уже були такі приступи?

— Звичайно, були, і незалежно від того, чи закохався він у когось, чи ні.

— Значить, це приступи божевілля, і я для нього тільки зачіпка?

— Не знаю, які це приступи. Але я знаю, що ти зовсім випадково попала в поле його зору й саме в момент рецидиву його ідіотської хвороби.

Аглая замислилась. Декілька секунд тільки цвіркун порушував тишу вечірнього абрикосового саду.

Все-таки це не вияснення, — нарешті сказала вода. Треба спершу дошукатись причин його хвороби, і тільки тоді можна говорити, чим я можу бути для нього: паліативом чи справжніми ліками.

— Тут про причини не доводиться говорити, — незадоволено промовив товариш Вовчик. — Причини ясні: психічна спадщина батьків.

— Звичайно, тут не без психічної спадщини батьків, але мати тільки її на увазі — це значить нічого не розуміти... А я от усе розумію.

Лінгвіст здвигнув плечима. Хоч він і чув від Карамазова, що Аглая розумна дівчина, але тепер він починає сумніватись у цьому. Як це вона все розуміє? Відкіля вона так знає Карамазова за якісь маленькі тижні? Чи, може, їй розповіли про нього провінціальні кумушки? Чи, може, сам Дмитрій говорив про себе? Так це ж несерйозно.

— Що ж ти розумієш? — іронічно спитав він. — Я от, наприклад, далі одмовляюсь переливати з пустого в порожнє.

— По-перше, — спокійно почала Аглая, — я беру від тебе слово, що про нашу розмову Дмитрій нічого не буде знати. По-друге, я одразу ж заявляю тобі, що я Карамазова краще тебе знаю. Знаю тому, що Карамазових сьогодні тисячі. Дмитрій Карамазов, хай буде тобі відомо, — тип. Це я підмітила вже з першої нашої з ним зустрічі, коли мені довелося розмовляти з ним. Що це за тип, я вже говорила самому Дмитрію, і тепер мені залишається тільки дещо додати. Ти мене хочеш слухати?

— Прошу! — поспішно промовив товариш Вовчик: спокійна Аглаїна самовпевненість уже примушувала його ставитись до неї з деякою повагою.

— Ну от. Будемо по черзі. Скільки, скажемо, років Карамазову? Мабуть, тридцять три — тридцять п'ять? Так?.. Я це знала. Це саме та людина, що, вискочивши з сіреньких гімназійних штанців, одразу ж ускочила в епоху війни й революції. Отже, по-перше, Карамазов недоучка. Далі: він опозиціонер? Так?.. Я й це знала. Карамазови не можуть бути не опозиціонерами, бо події вони прийняли крізь призму своєї романтичної уяви про світ. Вони не можуть заспокоїтись, бо їм на роду написано тривожити громадську думку.

— Ну, це вже ти чула від самого Дмитрія, — сказав товариш Вовчик, згадуючи характеристику новітньої карамазовщини як перманентного руху, що її дав сам Карамазов.

— Нічого я від нього не чула, — сухо промовила Аглая і продовжувала: — Отже, маємо безперечно здібного недоучку з романтичним складом натури. Значить, маємо те, що прийнято називати щирою людиною і що можна підкупити щирістю й використати на всі сто відсотків. Карамазова захопила соціальна революція своїм розмахом, своїми соціальними ідеалами, що їх вона поставила на своєму прапорі. В

ім'я цих ідеалів він ішов на смерть і пішов би, висловлюючись його стилем, ще на тисячу смертей. Але як мусив себе почувати Дмитрій Карамазов, коли він, попавши в так зване "соціалістичне" оточення, побачив, що з розмаху нічого не вийшло й що його Комуністична партія потихесеньку та полегесеньку перетворюється на звичайного собі "собірателя землі руської" і спускається, так би мовити, на тормозах до інтересів хитренького міщанина-середнячка. Це вже занадто, бо, на погляд Карамазова, цей середнячок завжди стоїть і стояв грізною примарою на путях до світового .прогресу і, значить, на його погляд, до справжнього соціалізму.

— Але це до нашої справи, здається, не має ніякого відношення? — обережно вставив товариш Вовчик.

— Чи не боїшся ти, що нас хтось підслухає? — з'язвила Аглая. — Тоді я буду мовчати.

— Будь ласка, — здвигнув плечима лінгвіст. — Чого мені боятися, коли я цілком радянська людина і всі це добре знають. Що я не люблю політики, так це зовсім інша справа.

— Ти, здається, не любиш і філософії?

— Це все одно.

— Ну так тоді я продовжую, бо це якраз і йде до справи. Словом, Дмитрій Карамазов і Дмитрії Карамазови прийшли до жахливої для них думки: немає виходу. Зі своєю партією рвати не можна, бо це, мовляв, зрада не тільки партії, але й тим соціальним ідеалам, що за них вони так романтично йшли на смерть, це буде, нарешті, зрада самим собі. Але й не рвати теж не можна. Словом, вони зупинились на якомусь ідіотському роздоріжжі. І от Карамазови почали філософствувати й шукати виходу з зачарованого кола. Але й тут їм не пощастило, бо вони шукали парикмахерські перпетуум мобіле: шукали такого становища, коли й

вівці залишаються цілі й вовки не почувають голоду. Коротко кажучи ні недоучки остаточно заплутались і, таким чином, прийшли до душевної кризи. Ці Карамазови забули що вони Карамазенки, що їм бракує доброго пастиря. Вони (часто розумні й талановиті) не здібні бути оформителями й творцями нових ідеологій, бо їм бракує широкої індивідуальної ініціативи й навіть відповідних термінів, щоб утворити програму свого нового світогляду. Це запальні Діцгени, що їх використовують Маркси та Енгельси але це не Маркси й Енгельси. Карамазов, завдяки романтичному складу своєї натури й завдяки, мабуть, революції, хоче таки розв'язувати проблеми універсального значення, але він їх розв'язує в хаосі своєї ідеологічної кризи, в хаосі своїх недоношених уявлень про картину світу і тому послідовно мусить прийти до розбитого корита.

— І все-таки я не розумію, до чого ти це говориш, — знову вставив товариш Вовчик.

— Зараз буде ясно, — сказала Аглая й запалила нову папіроску.

— Отже, я говорила про Карамазова як про певний тип нашого часу. Дмитрій теж належить до цього типу. Але, як відомо, правил немає без винятків, і не всі Карамазови прийдуть до жовтого дому. Дмитрій випадково найшов собі оддушину в другорядній, на його погляд, ідеї відродження його молоді нації, і ця оддушина може спасти його. йому тільки потрібний добрий пастир, і такого пастиря він уже відчув у мені. Я ще з ним мало розмовляла на цю тему, але вже один той факт, що я з першої зустрічі почала активно й цілком щиро підтримувати його захоплення новими ідеями, — один цей факт не міг не положити глибокого відбитку на його вразливу душу, і він закохався в мене. Закохався як у нового пастиря. Він так закохався, як може закохатись тільки нестриманий романтик. Я це вже перевірила на трьох днях розлуки. Отже, старої хвороби нема, є нова хвороба, але це вже хвороба остаточної видужання.

— Ти вже скінчила? — зітхнув із полегшенням товариш Вовчик.

— Скінчила.

— І все-таки я скажу, що й ти багато мудруєш і трохи подібна до того ж Дмитрія.

— Відкіля ж це видно? — всміхнулась Аглая.

— А хоч би відтіля, що ти надто вже просто говориш про кохання, ніби справа йде про якусь купівлю чи то продаж. Яюсь чи то надумано, чи то навіть меркантильно все це...

— А ти ж думав, що маєш справу з кисейною баришнею? Ні, друже, в наш вік можна кохати справжнім коханням тільки тоді, коли це кохання підігривається полум'ям соціальної ідеї.

— Тоді мені буквально незрозуміле, як ти, московка, можеш зробитись якимось там пастирем.

— А чому не припустити, що мені душно на своїй вітчизні? — загадково посміхнулась Аглая. — В таких випадках можна зробитись навіть киргизом тощо... коли в Киргизії є оддушина.

Товариш Вовчик раптом позіхнув і, розкинувши руки, ліг на траву.

— А все-таки, коли правду говорити, — сказав він, — нічого я не зрозумів із твоїх балачок. Яюсь дуже плутано, майже так, як у Дмитрія. Політика, політика й політика, і відсутність усякої ясності... Ти часом не комуністка?

Аглая засміялась. Їй все-таки Вовчик, їй-богу, подобається: поруч із безпримірною наївністю такий тонкий сарказм. Коли б вона належала до компартії, їй би від такої репліки, безперечно, не поздоровилось. Тепер вона розуміє Карамазова й розуміє, чому він не хоче покінчити з своєю КП(б)У.

— Ти, будь ласка, не приписуй мені того, що я й не думав говорити, — стривоженим голосом сказав лінгвіст.

— Ти одмовляєшся? — усміхнулась Аглая. — Тоді я прошу пробачення: мені здалося чомусь, що ти багато відважніш самого себе.

Товариш Вовчик широко позіхнув. Він підсвиснув своєму ловеракові й сказав:

— Ну, добре. Постановимо, що розмову скінчено. Тепер запитання: ти сьогодні вийдеш до Дмитрія?

— А ти дуже хочеш, щоб я вийшла?

— Звичайно.

— А чому тобі так хочеться, щоб я вийшла?

— Тому, що коли й далі Дмитрій буде з таким же настроєм, то з нашого полювання нічого не вийде... І потім, мені дуже обридли ці фокуси.

— Словом, ти хочеш, щоб я обов'язково вийшла?

— Звичайно.

— Ну тоді я обов'язково не вийду.

— А я тоді з тобою й говорити не схочу, — обурився товариш Вовчик. — І взагалі я страшенно шкодую, що прогаяв стільки часу.

Аглая зареготала. Ах, який він смішний, цей Вовчик! Він "прогаяв стільки часу"! Хіба все його життя не є порожнє місце в світовому рухові? Відкіля це він узяв, що йому дано якось там "гаяти чи не гаяти час"?

— Проте ти на мене не гнівайся, друже. Це я жартую, — сказала вона.

Але Вовчик і без пробачення не ображається; він немало чув таких компліментів хоч би від того ж Дмитрія. Вони його зовсім не обходять. Його тільки дивує, чому це "пастир" (він таки зіронізував) не хоче йти до своєї вівці... Словом, до побачення!

Вовчик підвівся вже і йде до паркану. Тоді з-за повітки вискакує тьотя Клава й бере його під руку. Вона запевняє лінгвіста, що й не думала підслухати його розмову, але вона ставить такі дві вимоги: перша — Вовчик дає чесне слово, що Дмитрій нічого не знає про те, як думає про нього Аглая ("моя племінниця, бачиш, з одного боку, висококультурна людина, а з другого — якась дуже необережна і одверта до безумства").

— Таке слово я вже дав Аглаї, — незадоволено сказав лінгвіст.

— А друга, — продовжувала тьотя Клава, — я тебе прошу поцілувати мене по секрету в оце праве вушко й піти зі мною до Євгенія Валентиновича. Тепер тобі нічого турбуватись: Женя вже знає, що ти сидиш з Аглаєю, і хоче зіграти з тобою в шахи.

Вовчик зараз не має бажання грати в шахи: йому треба піти до Дмитрія. Але він не може відмовитись, бо тьотя Клава все одно постановить на своєму і все одно йому доведеться грати в шахи. Він повертається до гамака й раптом бачить у ньому Аглаю. Вона зараз маячить там неясним силуетом. "Що думає ця чудна дівчина?" — приходить йому в голову. Але питання цього він і не думає розв'язувати, та й прийшло воно зовсім випадково.

Тьотя Клава, як і треба було чекати, спершу влаштувала з ним подорож у глибину абрикосового саду й там, під пишною бузиною, притиснула його до своїх грудей. І тільки коли все було зроблено, вона взяла його під руку й, трохи похитуючись від задоволення, пішла з дим до Євгенія Валентиновича.

— О баядерка!.. — наспівувала вона, наближаючись до дверей.

На порозі їх зустрів мужчина в золотому пенсне і простягнув Вовчикові обидві руки:

— А... я дуже радий! — сказав він і дав дорогу трохи збентеженому лінгвістові.